

eduresourceza.com

MIND THE GAP!

Xitsonga Ririmi ra le Kaya

XIMITANTSENGELE

- IS Shabangu

Xiletelo xa novhele

This content may not be sold or used for commercial purposes.

Curriculum and Assessment Policy Statement (CAPS) Grade 12 Xitsonga Home Language Mind the Gap study guide for the novel *Ximitantsengele* by IS Shabangu.

This publication has a Creative Commons Attribution Noncommercial Sharealike Licence. You can use, modify, upload, download, and share content, but you must acknowledge the Department of Basic Education, the authors and contributors. If you make any changes to the content you must send the changes to the Department of Basic Education. This content may not be sold or used for commercial purposes. For more information about the terms of the license please see: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/>.

Copyright © Department of Basic Education
2019 222 Struben Street, Pretoria,
South Africa
Contact person: Ms C. Weston
Email: Weston.C@dbe.gov.za
Tel: (012) 357 4183
<http://www.education.gov.za>
Call Centre: 0800202933

Acknowledgements

The extracts from the novel in this study guide are from *Ximitantsengele* by IS Shabangu.

Mind the Gap Team

Senior Project Leaders: Dr S. Malapile, Ms C Weston

Production co-ordinators:

B. Monyaki, B. Ras, M. Phonela, M. Nematangari

Authors: T Sono, R Baloyi; AM Rikhotso, S Mbetse, WO Nhubunga, M. Mathonsi, R Shikwambane

Designer: Page82 Media

Onsite writers' workshop support:

J. Mphidi, V. Magelegeda, P. Hlabiwa, R. Maboye, N. Malope

Ministerial Foreword

The Department of Basic Education remains steadfastly committed to innovative strategies aimed at enhancing learner attainment. Consistent with the government's commitment in promoting the indigenous languages that form the tapestry of our democratic landscape, this Mind the Gap Self study guide is a concrete demonstration of this commitment.

The release of this self-study guide incorporates all the official African Home Languages focusing on the novel genre at this stage. Not only does the study guide incorporate the African languages, but it also incorporates South African Sign Language Home Language, Afrikaans Home Language and English First Additional Language.

The Mind the Gap Literature Self Study Guide is responding to the broader sectoral reading challenges that the country is experiencing. It seeks to strengthen the following strands of the National Reading Sector Plan: Teacher Development and Support; Direct Learner Support; and Provisioning and Utilisation of the Learning and Teaching Support Materials. Its interactive nature will make it easier for both teachers and learners to read, to learn or study. It is hoped that through this Study Guide, the reading and learning outcomes will be achieved.

Key terminologies are explained or illustrated in a simplified manner and examples of the types of questions as a learner you may expect to be asked in an examination, are included in this study guide. In order to build your understanding, specific questions and possible responses forms part of the study guide package.

The study guide is designed to appeal to any learner offering Grade 12, whether as a part-time or a full-time candidate. Educators in the field will also find it an invaluable resource in their practice.

Every learner is a national asset, all you need now is to put in the hours required to prepare for the examinations and excel!
We wish each and every one of you good luck and success.

MRS AM MOTSHEKGA, MP

MINISTER

DATE: 14 NOVEMBER 2019

Matsie Angelina Motshekga, MP
Minister of Basic Education

MIND THE GAP

Xitsonga Ririmi ra le Kaya Papila ra 2 : Matsalwa

Xiletelo xa novhele ya:

XIMITANTSENGELE

Giredi ya 12

Mind The Gap-Xitsonga- Matsalwa-Xiletelo Xa Novhele Ya: Ximitantsengele-Giredi ya 12-

ISBN 978-1-4315-3404-3

NONGONOKO WA VUNDZENI

Manghenelo

- Xewani mudyondzi wa Giredi ya 12
- Matirhiselo ya xiletelo lexi
- Switsundzuxo swa 7 swa mahlayelo
- Hi siku ro tsala xikambelo
- Nkatsakanyo wa papila ra 2 ra Xitsonga Ririmi ra le Kaya
 - Switsundzuxo
 - Tafula ra nongonoko
- Switsundzuxo swa mahlamulelo ya papila ra vumbirhi hi ku angarhela eka mudyondzi wa Giredi ya 12
- Xivutiso xa ximbangu
- Xana vakamberi va langutela yini?
- Marito lama tirhisiwaka ku vumba swivutiso

XIYENGE XA A

1. Matimu ya mutsari
2. Vito ra tsalwa
3. Ndlela leyi xitori xi hlamuseriwaka hi yona
4. Xitayili na nhlawulo wa marito (dikixini)
5. Thoni
6. Moya
7. Vuandlalelamahlweni (foregrounding)
8. Vundzhaku na Mbangu
9. Mavumbelo ya swimunhuhatwa
 - Tinxaka ta Swimunhuhatwa
 - Ximunhuhantwankulu
 - Xisihalari
 - Muluthanyi
 - Ximunhuhatwampaluxo
 - Ximunhuhatwandlandlamuko
 - Ximunhuhatwankandladlamuko
10. Kungu
11. Hungu na nkongomelo

12. Tinxaka to hambanahambana ta mintlimbo
13. Makumu lama hlamarisaka/ya xikhovolelo

XIYENGE XA B

KAVANYISA KA 1

1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 1
2. Marito lama tirhisiweke eka Kavanyisa ka 1
3. Ku engetela vutivi
4. Swivutiso
5. Tinhlamulo

KAVANYISA KA 2

1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 2
2. Marito lama tirhisiweke eka Kavanyisa ka 2
3. Ku engetela vutivi
4. Swivutiso
5. Tinhlamulo

KAVANYISA KA 3

1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 3
2. Marito lama tirhisiweke eka Kavanyisa ka 3
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

KAVANYISA KA 4

1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 4
2. Marito lama tirhisiweke eka Kavanyisa ka 4
3. Ku engetela vutivi
4. Swivutiso
5. Tinhlamulo

KAVANYISA KA 5

1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 5
2. Ku engetela vutivi
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

KAVANYISA KA 6

1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 6
2. Marito lama tirhisiweke eka Kavanyisa ka 6
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

KAVANYISA KA 7

1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 7
2. Marito lama tirhisiweke eka Kavanyisa ka 7
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

KAVANYISA KA 8

1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 8
2. Marito lama tirhisiweke eka Kavanyisa ka 8
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

KAVANYISA KA 9

1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 9
2. Marito lama tirhisiweke eka Kavanyisa ka 9
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

KAVANYISA KA 10

1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 10
2. Marito lama tirhisiweke eka Kavanyisa ka 10
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

5. KAVANYISA KA 11

1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 11
2. Marito lama tirhisiweke eka Kavanyisa ka 11
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

KAVANYISA KA 12

1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 12
2. Marito lama tirhisiweke eka Kavanyisa ka 12
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

KAVANYISA KA 13

1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 13
2. Marito lama tirhisiweke eka Kavanyisa ka 13
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

KAVANYISA KA 14

1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 14
2. Marito lama tirhisiweke eka Kavanyisa ka 14
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

KAVANYISA KA 15

1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 15
2. Marito lama tirhisiweke eka Kavanyisa ka 15
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

KAVANYISA KA 16

1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 16
2. Marito lama tirhisiweke eka Kavanyisa ka 16
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

XIYENGE XA C

**SWIKOMBISO SWA SWIVUTISO LESWI HELELEKE SWA MUXAKA WA XITSALWANA
NA SWA XIMBANGU NA TINHLAMULO TA KONA.**

XIMITANTSENGELE – IS Shabangu

1. Swivutiso swa xitsalwana na tinhlamulo

1.1 Xivutiso na nhlamulo

1.2 Xivutiso na nhlamulo

1.3 Xivutiso na nhlamulo

1.4 Xivutiso na nhlamulo

2. Swivutiso swa ximbangu na tinhlamulo

2.1 Swivutiso na tinhlamulo

2.2 Swivutiso na tinhlamulo

2.3 Swivutiso na tinhlamulo

2.4 Swivutiso na tinhlamulo

MANGHENELO

Xewani mudyondzi wa Giredi ya 12

Xiletelo lexi xa *Mind the Gap* xi ta ku pfuna ku tilulamisela xikambelo xa ku hela ka lembe xa matsalwa (Papila ra 2) ya Giredi ya 12 ya Xitsonga Ririmi ra le Kaya.

Papila ra 2 ri na tinxaka leti landzelaka ta matsalwa: Vutlhokovetseri, Novhele, Mfuwo wa rixaka na Ntlangu. *Mind the Gap* leyi yi kongomisiwile eka Novhele ku nga buku ya Ximitantsengele hi Isaac Saki Shabangu.

Xiletelo lexi xi khomile vuswikoti na vutivi lebyi lavekaka ku tilulamisela ku hlamula buku ya Ximitantsengele.

Matirhiselo ya xiletelo lexi.

- Eka xiletelo lexi u tivisiwa matimu ya mutsari na nhlamuselo ya vito ra tsalwa leri. U ta tlhela u hlamuseriwa hi ku angarhela ndlela leyi hungu ri runguriwaka hayona.
- U nyikiwa na swihlawulekisi swo hambanahambana swa tsalwa ra novhele.
- U nyikiwa xikombiso xa tafula ra nongonoko wa vundzeni laha ku longoloxiweke swivutiso na tinxaka hinkwato ta matsalwa leti u faneleke ku hlawula eka tona; switsundzuxo leswi u faneleke ku swi tekela enhlokweni hi ku angarhela loko u hlamula Papila ra 2 na swona swi longoloxiwile.
- U nyikiwa nkomiso wa leswi nga eka kavanyisa kun'wana na kun'wana ka tsalwa ra Ximitantsengele.
- U kuma marito lama tirhisiweke eka kavanyisa kun'wana na kun'wana.
- U nyikiwa swikombiso swa swivutiso na tinhlamulo ta kavanyisa kun'wana na kun'wana.
- U nyikiwa swikombiso swa swivutiso leswi heleleke na tinhlamulo ta swivutiso swa muxaka wa xitsalwana na ximbangu.
- Kambela matwisiselo ya wena ya xiyenge xin'wana na xin'wana hi ku endla migingiriko na ku tirhisa tinhlamulo leti nga kona ku koreketa ntirho wa wena.

Switsundzuxo swa 7 swa mahlayelo.

1. Ava ntirho wa wena ku ya hi swiphemu leswitsongo. Leswi swi ta pfuna leswaku miehleketo ya wena yi kota ku kongoma. Loko u ri karhi u hlaya, tinyike nkarhinyana wo wisa u nga si ya eka xiyenge xin'wana.
2. Vona leswaku u na switirhisiwa swa wena hinkwaswo u nga si sungula ku hlaya xiyenge xo karhi – tipensele, switsalo, swo fungha, buku yo tsalela tinotsi, na swin'wana na swin'wana.
3. Tshunxeka, leswi swi ta pfuna byongo bya wena ku twisisa leswi u swi hlayaka.
4. Byongo bya wena byi twisisa hi ku olova loko u tirhisa mihlovo na swifaniso swo hambanahambana. Ringeta ku swi tirhisa hilaha u swi kotaka hakona.
5. Ku vuyelela swi pfuna ngopfu ku kota ku tsundzuka leswi u fanelaka ku swi dyondza. Tshama u vuyelela leswi u swi hlayaka ku fikela loko u kota ku swi tsundzuka hi ku olova.
6. Kombela munhu un'wana leswaku a ku yingisela loko u ri karhi u n'wi dyondzisa leswi u swi hlayeke. I swa nkoka ku hlayela ehenhla tinotsi ta wena to pfluxeta hi tona.
7. Ringeta ku etlela kwalomu ka tiawara ta nhungu vusiku byin'wana na byin'wana, u dya swakudya swa kahle no nwa mati yo tala hikuva hi swona swa nkoka leswi laviwaka hi byongo bya wena leswaku byi tirha kahle. Ku hlayela xikambelo swi fana na ku endla vutiolori, swi lava ku va u tilulamiserile emiehleketweni na le mirini.

Hi siku ro tsala xikambelo

1. U fanele ku vona leswaku u na switirhisiwa hinkwaswo swo fana na switsalo leswi tsalaka kahle, tipensele leti vatliweke, rhaba na xo vatla tipensele ha xona. Tana na buku ya wena ya vutitivisi/khadi ya wena ya vutitivisi na papila ra mpfumelelo wa le xikambelweni. U fanele ku fika laha ku tsaleriwaka kona ka ha sale awara xikambelo xi nga si sungula.
2. Rhanga hi ku ya exiyindlwani u nga si nghena eka kamara ro tsalela eka rona. A wu fanelangi ku heta nkarhi wa wena wo tsala hi ku tshamela ku ya exiyindlwani.
3. Tirhisa timinete ta khume u hlaya swiletelo swa xikambelo hi vukheta na vuxiyaxiya. Hlaya xiphemu xin'wana na xin'wana hi vukheta ku endlela leswaku u kota ku xi twisisa swinene.
4. Ava xivutiso hi swiphemu leswaku u kota ku twisisa leswi swi vutisiwaka hi vuenti. Loko wo ka u nga hlamuli kahle xivutiso, u ta lahlekeriwa hi timaraka. Xiya marito lama khomeke mongo wa xivutiso leswaku u ta tiva leswi u faneleke ku xi hlamurisa xiswona.

5. Tekela nkarhi wa wena enhlokweni. Sungula hi ku hlamula swivutiso leswi u swi tivaka kahle. Xiya timaraka leti xivutiso xin'wana na xin'wana xi averiweke tona leswaku u ta kota ku tsala vuxokoxoko hi ku landza timaraka ta kona.
6. Tshama u rhurile emoyeni hambiloko eku sunguleni xivutiso xi vonaka xi tika. Hi ku ya ka nkarhi xi ta hlangana na swin'wana leswi u nga swi fikelela. Loko u tsandzeka ku hlamula xivutiso u fanele ku hundzela emahlweni u hlamula swivutiso swin'wana. Loko nkarhi wa ha ku pfumelela u ta tlhelela eka swivutiso leswi swi ku tsandzeke. Ringeta hi matimba leswaku u hlamula swivutiso swo hlaya hi laha u swi kotaka ha kona.
7. Tekela enhlokweni ku tsala swi vonaka leswaku vakoroketi va kota ku hlaya tinhlamulo ta wena hi ku olova.

NKATSAKANYO WA PAPILA RA 2 RA XITSONGA RIRIMI RA LE KAYA: MATSALWA

Lemuka: Lexi i xikombiso xa switsundzuxo leswi kumekaka eka papila ra vumbirhi (P2) ra xikambelo.

SWITSUNDZUXO

1. Rhanga u hlaya switsundzuxo u nga si sungula ku hlamula swivutiso.
2. U nga ringeti ku hlaya phepha hinkwaro. Xiya tafula ra nongonoko wa vundzeni leri nga eka pheji ya 4 u ri karhi u fungha nhlayo ya swivutiso leswi vutisiweke eka matsalwa lama u ma dyondzeke nan'waka. Endzhaku ka sweswo hlaya swivutiso u ri karhi u hlawula leswi u nga ta swi hlamula.
3. Papila leri ri na SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A: Vutlhokovetseri	(30)
XIYENGE XA B: Novhele/Mfuwo wa rixaka	(25)
XIYENGE XA C: Ntlangu	(25)

4. Hlamula **NTLHANU** wa swivutiso ntsena, **SWINHARHU** eka XIYENGE XA A, **XIN'WE** eka XIYENGE XA B, **XIN'WE** eka XIYENGE XA C hi mukhuva lowu:

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI

SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO: Hlamula swivutiso SWIMBIRHI.

XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO: Swa boha leswaku u xi hlamula.

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA: Hlamula xivutiso XIN'WE.

XIYENGE XA C: NTLANGU: Hlamula xivutiso XIN'WE.

5. MAHLAWULELO YA SWIVUTISO EKA SWIYENGE SWA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA NA C: NTLANGU.
 - Hlamula NTSENA swivutiso swa novhele/mfuwo wa rixaka na ntlangu lowu u wu dyondzeke.
 - Hlamula XIVUTISO XIN'WE xa XITSALWANA na XIVUTISO XIN'WE xa XIMBANGU. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA C. Tirhisa tafula ra nongonoko wo tikamba leri nga eka pheji ya 5 ku vona loko u hlawurile swivutiso hi mfanelo.

6. VULEHI BYA TINHLAMULO

- Swivutiso swa xitsalwana eka vutlhokovetseri swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya 250-300.
- Swivutiso swa xitsalwana eka swiyenge swa novhele/mfuwo wa rixaka na ntlangu swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 400-450.
- Vulehi bya tinhlamulo eka swivutiso swa ximbangu byi ta lawuriwa hi ntsengo wa timaraka. Vakamberiwa va fanele ku hlamula hi ku kongoma na hi nkhaqato.

7. Landzelela SWILERISO leswi nga ekusunguleni ka XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA hi mfanelo.

8. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka phepha ra swivutiso.

9. Sungula XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.

10. Mpimanyeto wa matirhiselo ya nkarhi:

XIYENGE XA A: Timinete ta 40

XIYENGE XA B: Timinete ta 55

XIYENGE XA C: Timinete ta 55

11. Tsala swi basa no vonaka.

TAFULA RA NONGONOKO WA VUNDZENI

Nongonoko lowu wu ta pfuna wena mukamberiwa ku hlawula swivutiso leswi u lavaka ku hlamula swona handle ko hlaya phepha ra swivutiso hinkwaro.

Tsundzuka: Ku na swithokovetselo swa ndzawulelo swa 12. Swithokovetselo leswi nga eka tafula leri ko va xikombiso xa leswi swa khumembirhi.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI			
Swithokovetselo swa ndzawulelo: Hlamula swithokovetselo swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI ntsena.			
<i>Tsima ra Vutlhokovetseri</i>			
NOMBORO YA XIVUTISO	MUXAKA WA XIVUTISO	TIMARAKA	NOMBORO YA PHEJI
1. Swi onhakile	Xitsalwana	10	
2. Wa ha swi tsundzuka xana?	Ximbangu	10	
3. Makumaswivupfile	Ximbangu	10	
4. Mbilu ya wena i lwandle	Ximbangu	10	
NA			
Xithokovetselo xo ka xi nga ri xa ndzawulelo: Swa boha leswaku u xi hlamula.			
<i>Mavonelakule</i>			
5. Mbulwa	Ximbangu	10	
*LEMUKA LESWI: Hlamula xivutiso XIN'WE xa XITSALWANA na XIN'WE xa XIMBANGU. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE xa B, u languteriwa ku hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE xa C. Eka XIYENGE xa B na XIYENGE xa C, hlamula xivutiso XIN'WE ntsena eka XIYENGE xin'wana na xin'wana.			
XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA			
NOVHELE			
Hlamula xivutiso XIN'WE.*			
6. Mulunguntima	Xitsalwana	25	
7. Mulunguntima	Ximbangu	25	
8. Mibya ya nyekanyeka	Xitsalwana	25	
9. Mibya ya nyekanyeka	Ximbangu	25	
10. Ximitantsengele	Xitsalwana	25	
11. Ximitantsengele	Ximbangu	25	
KUMBE			
MFUWO WA RIXAKA			
Hlamula xivutiso XIN'WE.*			
12. Rivomba ra Vutsonga	Xitsalwana	25	
13. Rivomba ra Vutsonga	Ximbangu	25	
XIYENGE XA C: NTLANGU			
Hlamula xivutiso XIN'WE.*			

14. Hlamba vunwa nandzuwe	Xitsalwana	25	
15. Hlamba vunwa nandzuwe	Ximbangu	25	
16. Vukosi i mberha	Xitsalwana	25	
17. Vukosi i mberha	Ximbangu	25	
18. Xivoni xa vutomi	Xitsalwana	25	
19. Xivoni xa vutomi	Ximbangu	25	
20. Vadyondzi Va Namuntlha	Xitsalwana	25	
21. Vadyondzi Va Namuntlha	Ximbangu	25	

***LEMUKA LESWI:** Eka SWIYENGE SWA B na C, hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana na XIN'WE xa ximbangu. A wu fanelangi ku hlamula SWIMBIRHI swa xitsalwana kumbe SWIMBIRHI swa ximbangu.

SWITSUNDZUXO SWA MAHLAMULELO YA PAPILA RA VUMBIRHI HI KU ANGARHELA EKA MUDYONDZI WA GIREDI YA 12

- ✓ U fanele ku landzelela switsundzuxo leswi u nyikiweke swona leswaku u papalata ku hlawula swivutiso hindlela yo hoxeka.
- ✓ Eka **XIYENGE XA A**, hlawula swivutiso **swinharhu**, hileswaku **swimbirhi** swa **ndzawulelo** na **xin'we xo ka xi nga ri xa ndzawulelo**, laha xin'wana na xin'wana xi nga na timaraka ta khume (10).
- ✓ Xitsundzuxo lexi nyikiwaka eka swithhokovetselo swa ndzawulelo i xa leswaku u fanele ku hlawula swivutiso swin'wana na swin'wana **swimbirhi** ehenhla ka **mune** leswi u vaka u nyikiwile swona, kutani u hlamula na **xin'we xo ka xi nga ri xa ndzawulelo**, lexi nga xivutiso xa 5 (xa boha leswaku u xi hlamula). Loko u landzelerile hi mfanelo xitsundzuxo lexi emakumu u fanele ku va u hlawurile swivutiso **swinharhu** ehenhla ka swa **ntlhanu** leswi nyikiweke eka **XIYENGE XA A**.
- ✓ Hi xitalo van'wana va n'wina a va landzeleli maendlelo lawa, van'wana va teka swinharhu ehenhla ka mune swa ndzawulelo, kutani VA NGA TEK! lexo ka xi nga ri xa ndzawulelo. Loko wo swi endlisa xileswi swi ta endla leswaku vakoreketi va koreketa swivutiso **swimbirhi** ntsena leswo sungula, kutani lexavunharhu va xi dlaya.
- ✓ Emakumu swi vula leswaku eka **XIYENGE XA A** u ta va u tirhele timaraka ta makumembirhi (20) ematshan'weni ya makumenharhu (30).
- ✓ Eka **XIYENGE XA B** (Novhele/Mfuwo wa rixaka) u fanele ku hlawula xivutiso **xin'we** xa muxaka wa xitsalwana kumbe **xin'we** xa muxaka wa ximbangu. Loko u hlawurile xivutiso xa Novhele a wu hlawuli xa Mfuwo wa rixaka.
- ✓ U fanele ku tirhisa maendlelo lawa na le ka **XIYENGE XA C**.
- ✓ Van'wana va n'wina va hlawula leswi vona va tsakelaka swona, va nga landzeleli swileriso leswi nyikiweke ekusunguleni ka xiyenge xin'wana na xin'wana; kutani wena u fanele ku papalata maendlelo lawa.
- ✓ U nga hlawuli swa ximbangu hi swimbirhi eka **XIYENGE XA B** na **C** naswona u nga hlawuli swa muxaka wa xitsalwana ntsena.
- ✓ Loko wo swi endlisa xileswi vakoreketi va ta koreketa xivutiso **xin'we** ntsena eka **XIYENGE XA B**, kutani lexi landzelaka eka **XIYENGE XA C** loko ku ri ku i xa **xitsalwana** ku fana na xa **xitsalwana** lexi hlawuriweke eka **XIYENGE XA B**, kumbe xa **ximbangu** ku fana na xa **ximbangu** lexi hlawuriweke eka **XIYENGE XA B**, va vekela mfungho wa wa xihambano (X) laha xivutiso xa le ka **XIYENGE XA C** xi sungulaka kona na laha xi helelaka kona, va tlhela va tshikelela hi ku tsala hi ririmi ra Xinghezi eka tindhawu toleto va ku: **WRONG CHOICE**.

- ✓ Mfungho lowu wa xihambano (**X**) wu tlhela wu vekiwa na laha a ku fanele ku tsariwa timaraka. Hindlela leyi vakoreketi va va va vula swona leswaku xivutiso va xi vonile eka **XIYENGE XA C** kambe mahlawulelo a hi wona.
- ✓ Leswi swi vula leswaku eka **XIYENGE XA C** u ta kuma tandza (**0**) ehenhla ka timaraka ta makumembirhintlhanu (**25**).
- ✓ Van'wana va teka swivutiso hinkwaswo eka **XIYENGE XA B** na hinkwaswo ka **XIYENGE XA C**. Hileswaku va teka xa xitsalwana na xa ximbangu eka **XIYENGE XA B** na le ka **XIYENGE XA C**.
- ✓ Loko ku koreketiwa swi vula leswaku ku ta dlayiwa (khanseriwa) xivutiso xa vumbirhi eka swiyenge hiswimbirhi, leswi vulaka leswaku loko eka swiyenge hiswimbirhi wo va u sungurile hi swivutiso swa muxaka wa xitsalwana, ku ta dlayiwa swivutiso hiswimbirhi swa muxaka wa ximbangu. Loko wo va u sungurile hi swivutiso swa muxaka wa ximbangu, ku ta dlayiwa swivutiso hiswimbirhi swa muxaka wa xitsalwana eka swiyenge hiswimbirhi.
- ✓ Leswi swi vula leswaku mahlawulelo ya wena ma ta va ma hoxekile hikuva eka swiyenge hiswimbirhi ku ta va ku sale muxaka wun'we wa swivutiso, swa xitsalwana kumbe swa ximbangu.
- ✓ Loko mahlawulelo ma ri hindlela leyi swi vula leswaku ku ta koreketiwa xivutiso xin'we ntsena lexi nga eka **XIYENGE XA B**, lexi xi nga eka **XIYENGE XA C** xi ta vekiwa mfungho wa xihambano (**X**).
- ✓ Swivutiso swa **XIYENGE XA B** na **C** swi na timaraka ta makumembirhintlhanu (**25**) hi xin'we. Loko u hlawurile kahle u ta va u hlamule swivutiso swa timaraka ta makumentlhanu (**50**), kasi loko u nga hlawulangi hi mfanelo u ta va u hlamurile swivutiso swa timaraka ta makumembirhintlhanu (**25**) ehenhla ka makumentlhanu (**50**) hikuva lexin'wana xivutiso a xi nge koreketiwi.
- ✓ Timaraka hinkwato leti u faneleke ku va u tsarile ehenhla ka tona ta papila hinkwaro i makumenhungu (**80**). Hileswaku eka **XIYENGE XA A** i timaraka ta makumembirhi (**20**) ta switlhokovetselo swa ndzawulelo na khume (**10**) ta xitlhokovetselo xo ka xi nga ri xa ndzawulelo, leswi endlaka timaraka ta makumenhuru (**30**). **XIYENGE XA B** na **C** swi na timaraka ta makumembirhintlhanu (**25**) hi xin'we, kutani swi endla makumentlhanu (**50**), loko swi hlangana na swa **XIYENGE XA A** swi endla timaraka ta makumenhungu (**80**).
- ✓ I swa nkoka ku va u hlawula swivutiso ku ya hi swiletelo na switsundzuxo leswi u vaka u nyikiwile swona, ku nga ri hi leswi wena u tsakelaka kumbe ku rhandza swona.
- ✓ Fomo yo tikamba loko u hlamurile swivutiso leswi faneleke leyi kumekaka eka papila ra swivutiso yi fanele ku tirhisiwa.
- ✓ Hlela no hlayisisa ntirho wa wena loko u hetile ku tsala leswaku u ta kota ku lulamisa swihoxo leswi nga vaka swi ri kona.

XIVUTISO XA XIMBANGU

Tsundzuka: U fanele ku va u hlayile tsalwa hinkwaro, u nga tshembeli ntsena eka mintshaho ya switshuriwa swa matsalwa leswi u nga ta swi kuma eka papila ra xikambelo.

Eka xivutiso lexi heleleke xa ximbangu u ta nyikiwa switshuriwa swimbirhi (kwalomu ka marito ya 250 hi xin'we) ku suka eka novhele. Tihlamulo tin'wana ti nga kumeka eka xitshuriwa, swin'wana swivutiso swi ta ku kambela ku twisisa swin'wana swiyenge swa novhele: xitori, swimunhuhatwa, mimfungho na minkongomelo. Swin'wana swivutiso swi lava mavonelo ya wena eka novhele.

XANA VAKAMBERI VA LANGUTELA YINI?

Vakamberi va kambela tihlamulo ta wena ta swivutiso swa ximbangu va voyamele eka leswi landzelaka:

- Matwisiselo ya wena ya swivutiso leswi lavaka nhlamulo yo kongoma ya novhele.
- Vuswikoti bya wena eka swivutiso leswi lavaka mbuyetelo wa mhaka eka novhele. U nga ha vutisiwa ku endla nkomiso wa timhakankulu kumbe ku vula ku fanana kumbe ku hambana eka swimunhuhatwa swimbirhi.
- Vuswikoti bya wena byo humesa mhaka yo tumbela eka xitshuriwa hi ku tirhisa leswi se u swi tivaka hi novhele. Leswi swi vuriwa swivutiso leswi lavaka minkumbetelo no teka swiboho. Leswi swi nga katsa ku hlamusela ndlela leyi swigaririmi swi ku pfunetaka ku twisisa novhele hakona, ku hlamusela matheme na ku pimanisa swiendlo swa swimunhuhatwa swo hambana.
- Vuswikoti bya wena byo khumba mhaka yo ahlula kumbe ku hlela swiyenge swa novhele na ku ahlula eka timhaka eka novhele. Lawa maendlelo ya vuriwa yo pima nkoka. U nga ha vutisiwa loko u pfumelelana na mhaka kumbe ku kanela xikongomelo xa ximunhuhatwa xo endla swo karhi.
- Vuswikoti bya wena byo angula eka swiendlo swa swimunhuhatwa eka novhele na ndlela leyi yi khumbaka muhlayi. Leswi vuriwaka ku komba ntsakelo eka mhaka yo karhi. U nga ha vutisiwa matitwelo ya wena ehenhla ka ximunhuhatwa xo karhi, leswi a wu ta swi endla loko u ri wena eka xiyimo xo fana na lexi. U nga ha vutisiwa ku kanela ndlela leyi xitayili xa mutsari xi humesaka matitwelo ya ximunhuhatwa.

MARITO LAMA TIRHISIWAKA KU VUMBA SWIVUTISO

Leswi landzelaka i swikombiso swa tinxaka ta swivutiso leswi kumekaka eka swivutiso swa le ka xikambelo.

Muxaka wa xivutiso	Leswi faneleka ku endliwa
Xo kongoma: Swivutiso leswi katsaka vuxokoxoko lebyi nga erivaleni eka xitshuriwa	
Boxa swilo/vanhu/tindhawu/swiphemu ...	Tsala ntsena mavito ya swimunhuhatawa, tindhawu, sw.na sw.
Nyika timhaka ta ntiyiso/swivangelo/ . timhakankulu/miehleketo ...	Tsala mahungu ntsena handle ko kanela kumbe ku boxa swo karhi.
Nyika swivangelo swimbirhi swa/hikokwalaho ka yini ...	Tsala swivangelo swimbirhi (swi fana na 'vula').
Kombisa ximunhuhatawa/swivangelo/nkongomelo ...	Tsala vito ra ximunhuhatawa, nyika na ku vula na swivangelo.
Hlamusela ndhawu/ximunhuhatawa/xana ku humelela yini loko ...	Tsala swihlawulekiso swa swin'wana. Xikombiso: Xana ndhawu yi languteka njhani/ titwa njhani/nuhwela njhani? Ximunhuhatawa xo karhi xi na malwandla, xi bihile mbilu/xa lwisa ...
Xana ximunhuhatawa xo karhi xi endla yini loko ...	Tsala leswaku ku humelele yini? Xana ximunhuhatawa xi endle yini?
Xana ximunhuhatawa xo karhi ...xi endle yini ...	Hi ku tekela swivangelo swa swiendlo, hi vutivi bya wena, xana u nga vula yini hi kungu ra tsalwa
I mani/I mani a nga ...	Tsala vito ra ximunhuhatawa.
Ku vuriwa mani ...	Tsala vito ro kongoma ra ximunhuhatawa
Swivutiso leswi lavaka mbuyetelo wa mhaka: Swivutiso leswi lavaka ku xopaxopa, ku hlanganisela kumbe ku lulamisa vuxokoxoko lebyi nga erivaleni eka xitshuriwa.	
Endla nkomiso wa timhakankulu/miehleketo ...	Tsala timhakankulu handle ko nyika vuxokoxoko.
Ntlawahata swiphemu/timhaka leti fanaka ...	Hlanganisa leswi yelanaka swin'we.
Nyika andlalo wa ...	Tsala timhakankulu handle ko nyika vuxokoxoko.

Swivutiso leswi lavaka minkumbetelo no teka swiboho: Swivutiso leswi lavaka leswaku mukamberiwa a hlahluva kumbe ku kuma nhlamuselo ya xitshuriwa leyi nga tumbela. Maendlelo lawa ya tsundzuxa leswaku ku humelele yini eka swiyenge swo hambana swa xitshuriwa; ku languta vuthala byo karhi bya ximunhuhakwa, nkongomelo kumbe mfungho; na ku tirhisa vutivi bya wena ku kombisa matwisiselo ya xitshuriwa.	
Hlamusela ndlela leyi miehleketo yi hlanganaka na nkongomelo wa ...	Kombisa miehleketo leyi yelanaka ku humelerisa nkongomelo.
Pimanyisa miehleketo/swiendlo swa swimunhuhakwa swo karhi...	Humesa ku fanana ni ku hambana.
Marito ya: ringanyeta/paluxa/xiyimo ya ku byela yini ...	Hi mavonelo ya wena, nyika nhlamuselo hi matwisiselo ya wena ya xitshuriwa.
Ximunhuhakwa xo karhi xi ku byela yini ... Hlamusela ndlela leyi swimunhuhakwa swin'wana swi kucetelaka swin'wana ha yona ... U swi tivisa ku yini leswaku ximunhuhakwa xo karhi i ...	Tsala matitwelo ya swimunhuhakwa na leswi endliweke hi swimunhuhakwa
Mavulavulelo ya ximunhuhakwa xo karhi ya vula yini...	Hlamusela xivangelo xo va swimunhuhakwa swi tirhisile marito yo karhi.
Vula 'Hi swona' kumbe 'A hi swona'	Tsala 'Hi swona' kumbe 'A hi swona' u tlhela u seketela nhlamulo ya wena.
Hlawula nhlamulo leyi nga yona ku hetisa swivulwa lexi landzelaka (xivutiso xo lava ku hlawula leyi nga yona).	Nongonoko wa tinhlamulo wu nyikiwile, swi leburiwile A-D. Tsala ntsena letere (A, B, C kumbe D) kusuhi na nomboro ya xivutiso.
Hetisa xivulwa lexi landzelaka hi ku tatisa marito lomu ku ahlameke ...	Tsala rito leri kayivelaka kusuhi na nomboro ya xivutiso.
Tshaha ntila eka xitshuriwa ku tiyisisa nhlamulo ya wena.	Tsala ntila lowu kongomaka wo huma eka xitshuriwa hi ku tirhisa marito yo fana na matsalelo lama u ma vonaka eka xitshuriwa. Vekela swirhatana swo pfula na swo pfala.

Swivutiso leswi lavaka ku pima nkoka: Swivutiso leswi swi khumba mhaka yo ahlula kumbe ku hlela. Leswi swi katsa ku ahlula mayelana na timhaka ta vutomi, ntiyiso, timhaka ta ntiyiso na ta mavonelo, nkoka, malongolokelo na maehleketelo, na timhaka to fana na ku tsakela na ku amukela swiboho na swiendlo ku ya hi minkoka eku hanyeni.	
Kanela mavonelo ya wena/matitwelo ya ximunhuhakwa/nkongomelo ...	Tekela enhlokweni hungu ro karhi na ku fikelela makumu yo karhi.
Xana u ehleketa leswaku ...	A ku na tihlamulo to 'hoxeka' kumbe 'lulameke' eka tinhlamulo leti nyikiweke kambe u nga nyika mavonelo u karhi u seketela nhlamulo ya wena hi tsalwa.
Xana wa pfumelelana na...	
Hi ku vona ka wena, xana ...	
Nyika mavonelo ya wena eka ...	
Swivutiso leswi kombaka ntsakelo: Swi kongome eka ku angula ka matitwelo eka vundzeni, ku tixaxameta na swimunhuhakwa kumbe swiyimo, na ku angula eka matirhiselo ya mutsari ya ririmi	
Titeke u ri ximunhuhakwa xo karhi, a wu ta titwa njhani loko....	A ku na tihlamulo to 'hoxeka' or 'lulameke' eka tinhlamulo leti nyikiweke kambe u nga nyika mavonelo u karhi u seketela nhlamulo ya wena hi tsalwa.
Kanela matitwelo ya wena eka ...	
Xana wa xi twela ximunhuhakwa xo karhi....	
Kanela hi ta xitayili xa mutsari/manghenelo/ mahetelelo/nxakahato wa miehleketo/xigego/ matirhiselo ya tithekiniki ta vutlhokovetseri/ switirhisiwa swo xopela matsalwa ...	Ku hlamula muxaka lowu wa xivutiso, tivutise leswi: Xana xitayili xa mutsari xa ku pfuna eka matitwelo/ku ehleketa hi leswi humelelaka/matitwelo ya ximunhuhakwa xo karhi? Hikokwalaho ka yini swi ri tano/Hikokwalaho ka yini swi nga ri tano? Nyika xivangelo xa nhlamulo ya wena.

XIYENGE XA A

Xiletelo lexi xi kongomisiwile eka tsalwa ra novhele ra Ximitantsengele leri tsariweke hi Isaac Saki Shabangu.

1. Matimu ya mutsari

- Saki, tanihileswi a tsakelaka ku vitanisiwa xiswona, i n'wana wa Malashe Louis Shabangu na Thimara Ommette, ntombi ya ka Silawu. Saki u velekiwe hi siku ra 7 Mhawuri 1952 eNgqhumathini, exifundzenintsongo xa Bushbuckridge. Saki u endlile tidyondzo ta phurayimari eMagwagwaza Primary School kasi ta sekondari eLekete Secondary School laha a nga pasa Junior Certificate hi 1971. Ku suka kwalaho u yile eTivumbeni laha a nga pasa kona vuthicara bya PTC (Primary Teacher's Course) hi 1973.
- Saki u xambirile hi 1974 laha a nga sungula ku khoma choko eGiyani, eka Thomo, exikolweni xa Mahlambandlopfu Secondary School, lexi namuntlha xi tiviwaka hi ra Hanyani Thomo. Hi lembe leri tlhandlamaka, Saki u yile a ya dyondzisa eka Ngove, exikolweni xa le henhla xa Gija-Ngove ku fika 1977. Ku suka eka Ngove u yile eka Siyandhani eKheto Nxumayo Agricultural High School laha a nga dyondzisa ku sukela hi 1978 ku fika 1989.
- Saki u tshikile ku dyondzisa hi 1989, ivi hi lembe rero a ya xambila eka ntirho wa vuhangalasi bya tibuku tanihi Mulawurinkulu wa Khampani ya Readwell Publishers (makwavo wa Shuter & Shooter Publishers). U sukile eka Readwell Publishers, ivi a ya tisungulela khampani yakwe ya vuhangalasi bya tibuku hi 1 Ndzati 1993, ivi a yi thya vito ra Lingua Franca Publishers.
- Saki a ngo va n'wini wa khampani leyi hangalasaka tibuku ta vatsari van'wana ntsena; na yena hi byakwe i mutsari wa ndhuma wa matsalwa ya Xitsonga na ya Xinghezi. Mativula ya vutsari byakwe i tsalwandzungulo ra xinovhelana xa *Ndza tisola N'wananga*, lexi hangalasiweke hi va ka Readwell Publishers hi 1991, ivi xi tlhandlamiwa hi buku ya matimba ya swintlangwana ya *Xivoni xa Vutomi* leyi hangalasiweke hi khampani yakwe ya Lingua Franca Publishers hi 1993.
- Handle ka tibuku leti, Saki u tsarile tibuku tin'wana to hlaya swinene.

2. Vito ra tsalwa

Ntsengele i muhandzu wa nhova lowu humaka eka murhi wa ntsengele. Yin'wana loko yi vupfile yi va ya xitshopana kasi yin'wana yi va yo tshwuka.

Vito ra tsalwa i 'Ximitantsengele' ri huma eka xivuriso lexi nge: 'Ximitantsengele xi tshemba nkolo' lexi vulaka leswaku loyi a sungulaka nyimpi a tilwele hambu yi hisa. Eka tsalwa ku na Ntsengele Godfrey (Godi) Kubayi a tsandzekile ku yimela timhaka ta yena loko ti bihile, leswi kombaka leswaku a nga kotangi ku yimela timhaka ta yena ta vugangu leti a nga ti sungula.

3. Ndlela leyi xitori xi hlamuseriwaka hi yona

Mutsari u tirhisa ndlela yo rungula timhaka leti humelalaka ku vika swimuhuhatwa swa yena kutani a tshika swimunhuhatwa swi angulana hi swoxe ku humelerisa hungu ro karhi, hi maendlelo lawa mutsari u endlela leswaku swimunhuhatwa swi humelerisa vumunhu bya swona.

4. Xitayili na nhlawulo wa marito (dikixini)

➤ **Xitayili** i ndlela leyi mutsari a veketelaka timhaka ta yena hayona.

Xi kuceteriwa hi swiyimo swo fana na ntivomarito, matirhiselo ya mutsari ya ririmi ro gega, xivumbeko xa swivulwa, na thoni leyi tirhisiweke.

➤ **Nhlawulo wa marito (Dikixini)**

Dikixini yi katsa nhlawulo na matirhiselo ya marito. Yi humesela erivaleni matitwelo ya murunguri, lama ya nga yelanaka na thoni. Dikixini yi nga hlamuseriwa tanihi ririmi leri nga ringanisiwangiki, ro toloveleka, leri nandzihisaka, ra mafundza, ra matitwelo, swikhavisaririmi ni leri nga na swikhavisaririmi.

5. Thoni

Matitwelo ya mutsari hi mhaka leyi a vulavulaka hi yona eka tsalwa.

6. Moya

Ndlela leyi muhlayi a titwaka hi yona mayelana na thoni ya mutsari.

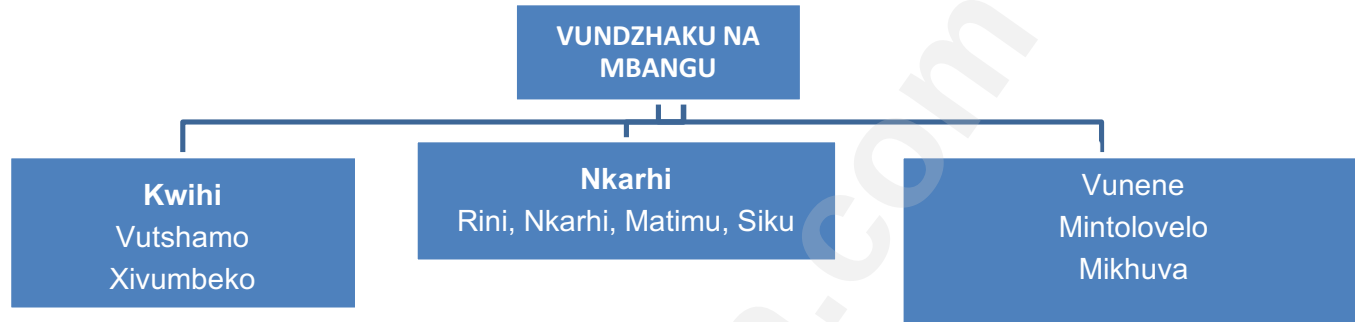
7. Vuandlalelomahlweni (foregrounding)

Vuandlalelomahlweni i ku nyika vuthala bya leswi nga ta humelala eka nkarhi lowu taka exitorini, xik.: Mutsari eka Ximitantsengele u sungula hi timhaka ta ku xanisiwa ka Godi hi Mafloza a nga si rungula hi Godi na Lindiwe na ndyangu wa vona tanihi nuna na nsati.

8. Vundzhaku na Mbangu

Vundzhaku: I matimu ya mutsari na ya xitshuriwa na ku yelana ka swona na nkarhi, mahanyelo, tipolitiki na swa mfuwo.

Mbangu i ndhawu na nkarhi lowu timhaka ti humelelaka hi wona.

Timhaka eka Ximitantsengele ti humelela eGiyani eka nkarhi wa mfumo wa khale wa Gazankulu (lowu a wu ri mfumo wa xihlawuhlawu) lowu a wu ri ekusuhi no hela ku nghena mfumo wa xidemokirasi. Leswi hi swi vona hi loko a vulavula hi JC, ku nga Giredi ya 10 ya namuntlha. Hambiswiritano loko xitori xi ya emahlweni hi vona timhaka leti ti humelelaka loko se ku ri na xidemokirasi. Hi vona Vantima, ngopfungopfu vavasati va va na mabindzu lamakulu ku fana na ku kuma tithendara na hodela ya Karibu leyi ya ha ku akiwaka hi nkarhi wa xidemokirasi naswona n'wini wa yona a nga wansati wa Wantima. Hikwalaho hi nga vula leswaku timhaka ti humelela kusukela hi nkarhi lowu mfumo wa xihlawuhlawu a wu ri kusuhi no hela.

9. Mavumbelo ya swimunhuhatwa

Mutsari u vumba vanhu lava va nga hanyiki eka tsalwa a va endla swimunhuhatwa leswi nga na swiendlo leswi hanyaka.

Vumunhuhati i mavumbelo ya swimunhuhatwa leswi fambisaka hungu eka tsalwa. Xik.: Vito rin'wana ra Lindiwe i **Xiviri** leswi vulaka swo karhi leswi nga endzeni ka munhu leswi kombaka vutshamiseki bya miehleketo ya yena. Lindiwe na yena a a ri wansati wa ntiyiso loyi a tiyiselaka swiyimo swo tika. Hambiloko xiyimo xi nga tshamisekangi a tama a ha tshamisekile emiehleketweni ya yena.

➤ Tinxaka ta Swimunhuhatwa

• Ximunhuhantwankulu

- Hi xona lexi mahungu ya tsalwa ya rhendzelekaka eka xona. Hi xona xi nga khoma hungu ra xitori eka tsalwa. I ximunhuhatwa lexi nga na ku navela ko karhi, kambe xi

tsandzeka ku ku fikelela hikwalaho ko siveriwa hi swimunhuhatwa swin'wana kumbe hi swiyimo swo karhi.

➤ Eka tsalwa ra Ximitantsengele ximunhuhatwankulu i Godfrey (Godi) Kubayi.

- **Xisihalari**

Xisihalari xi sivela ximunhuhatwankulu ku fikelela ku navela ka xona.

- **Muluthanyi**

➤ Muluthanyi i ximunhuhatwa lexi vangaka dzolonga exikarhi ka swimunhuhatwa.

Eka tsalwa leri muluthanyi i Florence (Mafloza) hikuva hi yena a vangaka dzolonga exikarhi ka Godi na Lindiwe.

- **Ximunhuhatwampaluxo**

➤ I ximunhuhatwa lexi xi vonaka kumbe ku twa timhaka to karhi to fana na swihundla swa swin'wana swimunhuhatwa, kutani xi byela leswin'wana swimunhuhatwa kutani kungu ri ya emahlweni.

- **Ximunhuhatwandlandlamuko**

➤ I ximunhuhatwa lexi cincaka ku ya hi swiyimo swo hambanahambana. Xik. Godi eku sunguleni u na vutihlamuleri kambe loko a ta cinca a ngeniwa hi mimoya ya vugangu a tshika muti kutani loko a hlangana na xiyimo lexi nga ha riki kahle u cinca a tlhelela ekaya. Swa fana na Lindiwe na yena u suka eka xiyimo xa le hansi eka swa tidyondzo kutani a cinca vutomi bya yena na bya vana va va eka xiyimo xa swidyondzeki swa le henhla. U tlhela a amukela nuna wa yena loko a vuyile ekaya.

- **Ximunhuhatwankandladlamuko**

➤ I ximunhuhatwa lexi xi nga cinciki ku ya hi swiyimo, xi tiyisela swiyimo swo hambanahambana.

Nghingiriko

Endla chati ya wena n'wini ya ximunhuhatwa

Chati ya ximunhuhatwa yi nga pfuneta ku landzelerisa swiendlo swa swimunhuhatwa eka tsalwa loku u endla mpfuxeto wa xitori. Eka chati ya wena u nga katsa leswi landzelaka:

- Tsala swihlawulekisi swa swimunhuhatwa eka kholomu yo sungula.
- Nyika vumbhoni lebyi humaka eka tsalwa lebyi kombaka swihlawulekisi leswi.
- U nga tlhela u kuma na swifaniso u swi yelanisa na swimunhuhatwa swa kona.

Xik: Chati ya ximunhuhatwa: Godfrey (Godi) Kubayi	
Swihlawulekisi	Vumbhoni
a) Godi u rhandza ndyangu wa yena.	Godi u ri ndzi ta yi huma njhani hikuva / <i>am happily married</i> . Hi vona Godi a vulavurisana na Lindiwe loko a lava ku apulaya eka GDC va twanana leswaku a endla xikombelo.
b) Godi u sungula timhaka ta vugangu.	Maxangu loko a twa leswaku Godi u chuvekile rihlampfu emutini wa yena wa n'wi konanisa kutani a nga teki switsundzuxo swo tekela nsati enhlokweni.
c) Godi u siya ndyangu wa yena a ya tshama na Florence.	Godi loko a konanisiwa hi Sambula hi timhaka ta vugangu u vhelela a famba a ya tshama eka Siyandhani a nga ha vuyi ekaya.
d) Godi u hlongoriwa entirhweni.	Godi u kumiwa a ri na nandzu wa ku kumeletwa va karhi va endla swa masangu entirhweni na Florence kutani va hlongoriwa na ku lahlekeriwa hi mimpfuno.
e) Godi u hlongoriwa eka Siyandhani.	Godi loko a twa Vhelaphi a vulavula hi xibalesa wa tsutsuma a huma gede a tlhelela ekaya.
f) Godi u phahlelana mariyeta ni vandyangu.	Lindiwe loko a endleriwa ntirho wo n'wi khensa u kombelela nuna eka vana leswaku va n'wi pfumelela ku va na mbulavulo tanihi n'wini wa muti.

10. Kungu

Kungu i ndlela leyi timhaka ti nga longoloxiwa ha yona eka tsalwa.

➤ **Kunguntsongo** i nhlengelo wa swiendleko eka tsalwa.

Makunguntsongo yo tala ya na ku hlangana na kungunkulu, laha ya tirhaka tanihi swimunhuhatwampaluxo, ku nyika nhlamuselo na ku tisa ku rhungarhungana, kumbe ku seketela nkongomelo wa kungunkulu. Nkarhi wun'wana makunguntsongo mambirhi ya hlangana ya vumba kungu.

- **Mpaluxo:** Ku nyikiwa vundzhaku bya timhaka, mahungu yo katsa muluthanyi, xisihalali, ntlimbo, mbangu, moya.
- **Ku ndlandlamuka ka swiendlo:** ntlimbo wo sungula wu hlanganahlangana hikwalaho ka ku nghenisiwa ka ntlimbontsongo lowu yelanaka na wona.
- **Makholo:** Nkarhi wo tika ka swilo. Ku nga va hi miehleketo kumbe hi swiendlo.
- **Ku hela ka swiendlo:** Hinkwaswo swiendlo leswi taka makholo.
- **Xitshunxo:** Mahetelelo, makumu ya swiphiko.

11. Hungu na nkongomelo

- **Hungu** i mhakankulu ya tsalwa.
- **Nkongomelo** i hungunkulu leri timhaka ta tsalwa ti rhendzelekaka eka yona.

12. Tinxaka to hambanahambana ta mintlimbo

Ntlimbo i ku tikeriwa loku ximunhuhatwa xi vaka na kona hi ku tivangela kumbe xi vangeriwa hi swimunhuhatwa swin'wana.

- **Ntlimbo wa le ndzeni**

- I ku tikeriwa loku ximunhuhatwa xi vaka na kona endzeni ka xona, hikwalaho ka swiendlo leswi xi nga lo tivangela, ku navela ku fikelela swo karhi, swa ntumbuluko kumbe hi ku kuceteriwa hi swikholwakholwana swo karhi.

- **Ntlimbo wa le handle**

- I ku tikeriwa loku ximunhuhatwa xi vangeriwaka hi swimunhuhatwa swin'wana.

13. Makumu lama hlamarisaka / ya xikhovolelo

- Lawa i makumu ya tsalwa lawa a ma nga **languteriwangi** hi muhlayi. Xik.: Lindiwe u kurisa vana no va dyondzisa xikolo a ri yexe. Loko vana va ta va va n'wi xaverile movha tanihi nyiko yo khensa, Lindiwe u hundzisela makhiya eka Godi a vula leswaku wa n'wi rivalela. Laha a ku languteriwile leswaku a nga tlherisela vubihi hi vubihi yena a nga endlangi swona.

XIYENGE XA B

KAVANYISA KA 1

1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 1

Loko kavanyisa ku sungula u tivisiwa timhaka ta le mahlweni ta tsalwa. U kota ku landzelerisa nsusumeto wo karhateka ka Godfrey Ntsengele Kubayi (loyi a vuriwaka Godi) laha swi sukelaka kona. Hi ntiyiso timhaka leti ti kumeka emahlweni ka tsalwa hi xitalo. U byeriwa ku xaniseka ka Godi Kubayi loko a ri eka Siyandhani eka Florence Mafloza Ndlovu. Loko Godi a lava swakudya u dlonyoriwa tihlo emahlweni ka Masesi, n'wana wa xisati wa Florence. U byeriwa hi ku hlangana ka vanghana va khale ku nga Godi na Dzovo lava kuleke no dyondza swin'we xikolo. Godi i munhu loyi a velekeriweke no kulela eka Makosha laha a ngeneneke xikolo eGija Ngove ku kondza a ya pasa JC. Godi u rhandza swa tikhwayere. Godi u hlangana na ntombi leyi a tsandzekeke ku yi byela ta le mbilwini loko va ha ri vantsongo kutani u vona wu ri nkarhi wa kahle wa ku phofula hinkwaswo leswi nga embilwini ya yena.

2. Marito lama tirhisiweke eka kavanyisa ka 1

Mabalanaxidzi - Matsalana wa ntiyiso. Swi vula leswaku ku ve na ntirho wo sungula lowu a ri eka wona wa le hansinyana hi xiyimo.

Lerhisa - Ku bohelela xintsandzana xa xiphandze enhlaneni wa homu leswaku yi tolovela ku gadiwa

Rigava - Homu leyi tolovetiweke hi ku boheleriwa xintsandzana xa xiphandze enhlaneni leswaku yi kota ku gadiwa.

Sasankambana - I rintiho leri tirhisiwaka ku kombetela no korisela hi rona.

3. Ku engetelela vutivi

Mfakasgogwana - Khale tihomu a ti tirhisiwa ku famba hi tona. Loko homu yi ta kota ku gadiwa a yi fanele ku rhanga yi lerhisiwa. Loko yi lerhisiwa a yi boheleriwa xintsandzana xa xiphandze enhlaneni yi tshama na xona ku kondza yi xi tolovela. Xintsandzana lexi hi xona mfakasgogwana naswona a xi yimela munhu.

Sub A - Giredi ya 1 ya namuntlha.

Fomo 1 - Giredi ya 8 ya namuntlha.

Fomo II - Giredi ya 9 hi mavulavulelo ya namuntlha.

..J.C - I xitifikhethi xa khale lexi a xi kumiwa loko munhu a humelerile eka khale ka ntangha 8, leyi namuntlha yi nga Giredi ya 10.

4. Swivutiso

1. Xana i mani mudyondzisi loyi a endleke leswaku Godi a tsakela vuyimbeleri bya tikhwayere? (1)
2. Eka kavanyisa loku Godi u bile huwa a ku 'yowee,' A ku lo humelela yini? (2)
3. Xana i timhaka tihi leti Godfrey a a lava ku ti phofula? (2)

5. Tinhlamulo

1. Thicara Mbhele ✓ (1)
2. 'Yowee,' i ku huwelela ka munhu loyi a twisiwaka ku vava naswona a lavaka ku pfuniwa. Godi a dlonyoriwile tihlo hi Mafloza loko a komberile swakudya. ✓✓ (2)
3. Loko va ri vana va xikolo, Godfrey u tsandzekile ku byela Lindiwe ta le mbilwini. U vona wu ri nkarhi wo n'wi byela leswi a tsandzekeke ku swi vula eka nkarhi wa khale. ✓✓ (2)

KAVANYISA KA 2

1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 2

U byeriwa hi Godi loyi se a tiakeleke yindlu ya tikamara ta mune kusuhi na xikolo xa *Giyani High*. Eka nkarhi lowu, Lindiwe u tala ku vonaka a endzela muti wa Godi lowu se a wu kurisile no wu sasekisa hi swimalana leswi a swi vekile eposweni khale hi xikongomelo xo yisa tidyondzo ta yena emahlweni. Loko Lindiwe a lela ekaya u vula leswaku u endzela mhanintsongo wa yena, kasi a wu nga ri ntiyiso. Timhaka ti humela erivaleni loko Lindiwe a biha emirini. Mana wa yena N'waZulu u ehleketelela leswaku a nga va a bihile emirini. Eminkarhini leyi, mana wa Godi u hundza emisaveni. Ku va na swivulavula loko Godi a n'wi veka endlwini yo hetelela eGiyani ematshan'weni ya le ka Makosha. Ku rhumeriwa tintsumi ku ya vika nandzu eka Kubayi. Malume wa yena Sambula na hahani wa yena Rheyila va vitaniwa ku ta yingisela timhaka. Godi u amukela nandzu. Ku hakeriwa xikhensanandzu xa madzanantlhanu wa tirhandi.

2. Marito lama tirhisiweke eka kavanyisa ka 2

Ntoma wo vona hi nhlati - Xi kombisa mhaka leyi humelelaka hi ntoloveloko.

Ku ba mandla - Ku khensa swo karhi.

Mpohlo - Jaha ro saseka.

Nhlati - I xiharhi xo fana na mhungubye lexi nga na ntoloveleko wo fambela eka murhi wa tintoma ku ya dya tintoma ku kondza ti nga ha kumeki, ku ri kona xi tshikaka ku ya eka murhi wolowo.

3. Ku engetelela vutivi

Xikolo xa vusiku - Lexi a xi ri xikolo lexi a xi dyondziwa navusiku khale lexi a xi dyondziwa hi vanhu lava a va kumi nkarhi wo dyondza nanhlikani.

Xikhensanandzu - I mali leyi humesiwaka hi tintsumi leti rhumiwaka loko jaha ri onhile nhwana ku ri ndlela yo amukela nandzu.

4. Swivutiso

1. Boxa vito rin'we ra sesi wa Godi. (1)
2. Xana maendlelo yo yisa nandzu loko nhwana a onhiwile u vona ya ri kahle ke? (2)
3. Hikokwalaho ka yini Malume Sambula a tsakisiwile hi ku cinca loku Godi a ku tiseke evuton'wini bya yena? (2)

5. Tinhlamulo

1. Thembi.✓/Sbongile.✓ (Boxa rin'we ntsena.) (1)
2. Nyika vonelo ra wena. Xik.: Ya kahle hikuva swa fanela leswaku n'wana a tiveka leswaku i wa ka mani.✓✓

Kumbe

- A ya kahle hikuva munhu loyi a nga onha nhwana u fanele ku byarha vutihlamuleri ehenhla ka nandzu wa yena hi ku ya a ya tikombisa. ✓✓ (2)
3. U swi kotile ku pfluxa yindlu yakwe hi ku engetela tikamara na ku xava swingolongondzwana swa yindlu no sasekisa jarata ra yena.✓✓ (2)

KAVANYISA KA 3**1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 3**

U byeriwa hi Godi loyi a tirha no rhandza ntirho wa yena, na hi ta nhwana loyi a a titshuneta eka Godi. Nhwana loyi i Matilda. Vuxokoxoko bya vuxaka lebyi a byi boxiwangi. Leswi swi tisela Godi xiphiqo. U tsundzuka xitsundzuxo lexi a nga tshama a nyikiwa hi munghana wa yena Dzovo xa leswaku loko a kala a sungula muti u fanele ku va na vutihlamuleri lebyikulu. Nkarhi wa Lindiwe wo bebula wa fika. U kuma n'wana wa jaha, Godi u n'wi thya vito ra Isaac. Godi u vula leswaku u hlohloterile hi thicara Isaac Mbhele loyi a n'wi tsakela no n'wi rhandza ngopfungopfu hi nyiko ya yena ya swa vuyimbeleri. Lindiwe u n'wi thya vito ra Ganyani hikuva va ganyile loko Xikwembu xi n'wi nyikile mativula ya mufana. Godi u hlangana na munghana wa yena Dzovo endzeni ka thekisi yo ya eka Cheapside. Loko va nga si chika wanuna un'wana wa hlanta hi ku va a byi twile. Eku heteleleni Godi u hundza hi le ka malume wa yena Sambula ku n'wi tivisa ta n'wana loyi a nga kona. Lindiwe na yena u tshunxiwa exibedhlele. Godfrey u lulamisa ku heleketiwa ka Lindiwe ekaya.

2. Marito lama tirhisiweke eka kavanyisa ka 3

A byi twile- A a pyopyiwile.

Ku ba mandla - Ku khensa swo karhi.

Mpohlo - Jaha ro saseka.

Ngu-ngu-ngu! - Ku nuha ka swo karhi.

3. Swivutiso

1. Godi u byela Lindiwe leswaku u n'wi pfuxela muti wa tatana wa yena. U vula yini eka leswi landzelaka:

- A. Xivongo xi ta n'wi beburisa vana.
- B. Xivongo xa tatana xi file.
- C. Xivongo xa ka vona xi ta kula.
- D. Xivongo lexi tsakisaka. (1)

2. Hikokwalaho ka yini Godi a thyile n'wana wa yena vito ra Isaac? (2)

3. Boxa xitsundzuxo lexi Dzovo a nyikeke Godi mayelana na xiboho xo teka nsati (2)

4. Ku humelele yini loko Godi na Dzovo va ri ethekisini yo ya eka Cheapside? (2)

4. Tinhlamulo

1. Xivongo xa ka vona xi ta kula./C. ✓ (1)

2. Godi u hlohloteriwile hi thicara Mbhele loyi a n'wi dyondziseke, yena thicara Isaac.
A ku ri mudyondzisi loyi a a n'wi rhandza hikuva u vile *role model* ya yena. Vuswikoti
bya yena bya nyiko yo yimbelerisa hi byona lebyi a byi endla a tsakela mudyondzisi
loyi.✓✓ (2)
3. Dzovo u n'wi tsundzuxile leswaku ku sungula muti swi lava vutihlamuleri lebyikulu
swinene.✓✓ (2)
4. Loko Dzovo na Godi va ri ethekisini exiticini xa Cheapside, ku vile na wanuna loyi a
hlanteke hikokwalaho ko pyopyiwa.✓✓ (2)

KAVANYISA KA 4

1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 4

Va ka Kubayi va rhumela vanhu ku ya lovola Lindiwe eka Maluleke. Va amukeriwa hi mandla mambirhi eka Maluleke laha ku vaka na ntsako lowukulu. Va kombela nsati wa vona (Lindiwe) va timukela na yena eka Kubayi. Lindiwe wa hloma emutini wa Godi (Godfrey). Ndyangu wa vona wu hanya hi kurhula. Godi u hatla a vuya entirhweni naswona loko a chayisa u sungula ekaya a nga si ya eku hungaseni. Loko a ya eku nweni u hatla a vuya naswona u nwa a pima. Laha u tivisiwa ta n'wana wa vona wa vumbirhi 'Sorota Kubayi' ku nga xijahatana lexi se a xi kota ku famba.

2. Marito lama tirhisiweke eka kavanyisa ka 4

Hlomisa - Wansati loyi a ha ku fikaka evukatini/wansati loyi a ha ku hlomisiwaka.

3. Ku engetela vutivi

Kubayi na Ngomana: Leswimbirhi i xivongo xin'we. Ngomani ka ha ri Kubayi.

4. Swivutiso

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

'Muti wu sungula ku nyuka swi tikomba leswaku ku ni hlomisa. Ku suka engoleni ku ya fika endlwini rivala ri sindziwa ri saseka onge ri lo beburiwa. Hala ndzeni ka yindlu kona a ndza ha vuli...'

1. Boxa vito ra nuna wa hlomisa leri ku vulavuriwaka hi rona eka ntshaho. (1)
2. Vanhu lavambirhi se a va ri na vana vangani? (1)
3. Hlamusela leswi a swa ha ku humelela loko ku nga si twiwa leswi nga eka ntshaho lowu. (2)
4. Muti lowu a wu langutekisa ku yini loko hlomisa leri ri nga si fika? (2)
5. Xana maendlelo ya hlomisa leri ya hi byela yini hi vumunhu bya rona? (2)

5. Tinhlamulo.

1. Godfrey Kubayi.✓ (1)
2. Vambirhi.✓ (1)
3. Va ka Kubayi a va ha ku heta ku lovola Lindiwe eka Maluleke kutani va n'wi kombela va vuya na yena a ta hlomela Godi.✓✓ (2)
4. A wu nga hlayisekangi✓ naswona a wu nga basangi ngopfu.✓ (2)
5. I munhu wa ku tirhandza na ku hlayisa muti wa yena.✓✓ (2)

KAVANYISA KA 5

1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 5

Laha u tivisiwa swa tidyondzo leti Godi na Lindiwe va ti fikeleleke.

Godi

- U titsarisela Matiriki eGiyani High leyi a yi pasaka hi malembe mambirhi laha a paselaka Xitsonga ehenhla swinene hi ku kuma mfungho wa B leyi a yi nga kumeki hi ku olova hi nkarhi wa kona.
- U titsarisela tidyondzo ta BA eUnisa kutani a tsandzeka hikwalaho ka timhaka ta ndyangu. U tlhela a ya dyondza eUNIGAZ eGiyani kutani a pasa tidyondzo ta B.Admin.

Lindiwe

- U tlhelela exikolweni xa le henhla xa Giyani laha a pasaka ntangha ya 8. Loko a tsala xikambelo xa ntangha 8 u va na khwiri kutani endzhaku ka swona a kuma n'wana wa nhwanyana loyi a thyiwaka vito ra Wisani. U yimanyana a kurisa n'wana kutani a tlhelela exikolweni laha a fikaka a pasa ntangha 9 na 10. U tlhela a ya eHoxane laha a fikaka a pasela vuthicara.
- Lindiwe u kuma ntirho wa vuthicara exikolweni xa Sukani.

2. Ku engetela vutivi

1. **Ntangha 8:** Leswi namuntlha swi vuriwaka Giredi ya 10.
2. **Ntanga 10:** Leswi namuntlha swi vuriwaka Giredi ya 12 kumbe Matiriki.
3. **UNIGAZ:** Nkomiso wa vito 'University of Gazankulu' leyi a yi kumeka eGiyani hi nkarhi wa mfumo wa Gazankulu. Yona a ku ri rhavi ra Yunivhesithi ya N'walungu leyi namuntlha yi vuriwaka University of Limpopo.
4. **Mfungho wa B:** I muxaka wo karhi wa mapaselo ya le henhla lama nga eka tiphesente ta 70 ku fika eka 79. Ya yelana na Levhele ya 6 eka mapaselo ya namuntlha.

3. Swivutiso

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Eka lembe leri landzelaka a nga kotangi ku yisa tidyondzo emahlweni hikuva u tsale xikambelo xa ka Ntanga ya 8 a ri karhi a langutele Wisani. Kutani a a kunguhatile leswaku u ta yimanyana hi swa tibuku a tikurisela n'wana wakwe wa rikotse.

1. I mani loyi ku vulavuriwaka hi yena eka ntshaho lowu? (1)
2. Hi tihi tidyondzo ta le henhla leti munhu loyi a ti paseke? (1)
3. Kombisa ku humelela kun'wana loku munhu loyi a veke na kona. (1)
4. Xana ndyangu lowu se a wu ri na vana vangani? (1)
5. Hi yihi dyondzo leyi u yi kumeke eka swirho swa ndyangu lowu. (2)
6. Mutsari u ku lemukisa yini hi hungu ra Kavanyisa loku? (2)
7. Hi ku vona ka wena i ncini lexi a xi endla leswaku wansati loyi a tikarhatela ku dyondza xikolo? (2)

4. Tinhlamulo

1. Lindiwe Kubayi./Lindiwe N'waMaluleke Kubayi.✓ (1)
2. Vuthicara.✓ (1)
3. U kumile poso ya vuthicara exikolweni xa Sukani.✓ (1)
4. Vanharhu.✓ (1)
5. U ta nyika dyondzo leyi u yi kumeke. Xik.: Munhu a nga yimi ku dyondza/ku hlaya tibuku swa (yisa tidyondzo emahlweni) hikuva swi na hakelo leyinene.✓✓ (2)
6. U ndzi lemukisa hi vunene lebyi nga kona eka ku dyondza xikolo loko ndzi lava ku humelela evuton'wini.✓✓ (2)
7. U ta nyika vonelo ra wena leri seketeriwaka hi leswi nga eka Kavanyisa ka 5. Xik.: A a lava ku tiantswisa leswaku a ta kota ku tihlayisa na ku hlayisa ndyangu wa yena./A a lava ku kota ku tiyimela evuton'wini leswaku a ngayimeli mali ya muholo wa nuna wa yena.✓✓ (2)

KAVANYISA KA 6

1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 6

U kombisiwa kurhula na vun'we lebyi nga kona endyangwini wa Godi na Lindiwe laha hi kombisiwaka mabulu lamanene ya timhaka ta bolo exikarhi ka Godi na vana va yena. U tlhela twa mabulu lamanene exikarhi ka yena na nsati loko va bula hi ta ntirho wa vumininjhere lowu navetisiweke eka GDC laha nsati a n'wi khutazaka ku ya eka wona.

Lindiwe wa tlakusiwa entirhweni (a suka exikolweni xa Sukani) u va nhloko ya xikolo xa phurayimari leyintshwa ya Miehleketo laha u fika a xi fambisa hindlela ya kahle swinene.

Godi u kuma ntirho wa vumininjhere eka GDC hikwalaho ka tidyondzo ta yena kutani u nyikiwa movha na yindlu yintshwa leyi kumekaka eD².

U tivisiwa swimunhuhatwa swintshwa ku nga Florence Ndlovu (loyi a tivekaka tanihi Mafloza) na Mandla lava va nga varhandzani lava tshamaka swin'we handle ka ku lovolana. Lavambirhi na vona i vatirhi va ka GDC naswona va huma eNkowankowa. Mandla u lo na rhurhiseriwa eGiyani, Mafloza o tshika xikolo a n'wi landza, laha Mandla a nga fika a n'wi ngenisa entirhweni ka GDC a ri hava maphepha. Mandla u kuma ntirho wa vumininjhere eMhala kutani u boheka ku famba a siya Mafloza eGiyani. Hi ku va a ta pfumala ko tshama, Mandla u n'wi akela yindlu eka Siyandhani laha a salaka kona. U n'wi siya na khwiri leri ra ha ku khomaka.

Hi ku lava wo hanya na yena, Mafloza u yengetela Godi entirhweni leswaku a n'wi rhandza. Godi u sungula ku rhandzana na Mafloza a tlhela a n'wi tlakusa leswaku a va matsalana ehofisini ya yena. Vugangu bya vona byi sungula ku tiveka entirhweni na le tikweni.

N'wana wa yena Ganyani u vilela hi timali ta xikolo hi ku va Godi a nga ha ri na mhaka na vona kutani u byela munghana wa Godi yena Maxangu. Maxangu u ringeta ku n'wi tshinya na ku n'wi tsundzuxa kambe Godi a nga amukeli.

2. Marito lama tirhisiweke eka kavanyisa ka 6

Ku swarha - Ku biha ka xikandza/ ku va munhu a bihe swinene exikandzeni.

Ku rhokojisa - Ku va xirhodyana xi nyikiwa nkarhi wo mama endzhaku ko senga mana wa xona ku endlela leswaku mana wa xona a ta chuncha masi man'wana nakambe.

Sivariki- Vito ra homu ya xisati.

Thya! - Riencisi leri kombaka ku tshika xo karhi lexi a wu xi khomile hi mavoko hi xihatla.

Ku qatha - Ku va mavele ya homu ya khomile masi yo tala lama lavaka ku sengiwa. ya tikomba hi ku va ya kukumukile ya tlhela ya yimile (vambekile).

3. Swivutiso

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Hoo, ndzi kume yena yeyeloye ivi a vula ntsena leswaku a wu kona. Ivi loko ndzi vutisisa leswaku u nga va u ye kwihi, o ndzi pitsula a vula leswaku ku wena u ye kwihi a swi nga lavi mina. A vula leswaku ku tiva leswaku wena a wu kona swi ringene. Hey, munghana, sweswo swi ndzi tseme nhlana ku twa Manana Ndlovu a ndzi hlamurisa xileswiya eka phone ya ntirho hikuva njhe a swi ku veki eka xiyimo xo biha sweswiya he munghana?.

1. I mani loyi a a vula marito lawa naswona a a byela mani? (2)
2. Boxa vito rin'wana leri wansati loyi a hlamuleke riqingho a tivekaka hi rona. (1)
3. Hi yihi mhaka ya nkoka leyi a a lava ku tsundzuxa munghana wa yena yona? (2)
4. Xana ku hoxeke yini eka ku tirhisa xiyimo xa 'Manana Ndlovu' ku vitana wansati loyi? (2)
5. Hikwalaho ka yini wansati loyi a hlamurile riqingho hindlela leyi? (2)
6. Kombisa ntlimbo wa le ndzeni lowu munghana loyi (a byeriwaka) a a ri na wona. (2)
7. Hlamusela vumunhu bya 'Manana Ndlovu'. (2)
8. Hlamusela ntlimbo wa le handle lowu munhu loyi a vulavulaka a ri na wona. (2)

4. Tinhlamulo

1. Maxangu√ a byela Godi.√ (2)
2. Mafloza.√ (1)
3. Ku n'wi tsundzuxa leswaku a hlayisa ndyangu wa yena na ku wu xixima hambiloko a ri na swigangu.√√ (2)
4. Wansati loyi a nga tekiwangi hikwalaho swi hoxekile ku n'wi vula Manana.√√ (2)
5. Hileswi a a rhandzana na mininjhere wa hofisi ku nga Godi, loyi ku vulavuriwaka na yena se leswi a swi endla leswaku a tilawula na ku tiendlela hi ku rhandza.√√ (2)
6. Ntlimbo wa ku rhandzana na mutirhikulobye Mafloza a ri karhi a ri na nsati√ leswi swi endlaka leswaku a tikeriwa hi ku fambisa swa muti na swa xigangu.√√ (2)
7. Manana Ndlovu (Mafloza) i munhu wa rigangiso na ku rhandza vavanuna na mali. /A nga tshembekangi naswona a nga na mhaka na timhaka ta xikolo.√√ (2)
8. A a xanisiwa na ku biwa hi 'nsati wa yena' Mafloza.√√ (2)

KAVANYISA KA 7

1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 7

Mhaka ya Godi yo vuya ekaya navusiku yi kala yi karhata nsati wa yena Lindiwe. Godi u holovisana na nsati hikuva na vana va yena a nga ha va hlayisi. U byela nsati leswaku u

n'wi ngenisile xikolo kutani na yena u fanela ku hlayisa vana no vula leswaku yena u na swikweleti. U vula leswaku vana va fanela ku hunguta swilaveko swa vona. Mhaka leyi yi vavisa mbilu na moya wa Lindiwe. Lindiwe u byela Godi leswaku loko vona tanihi vatswari va tsandzeka ku tikamba mapfalo ya vona eka leswi va swi endlaka, va ta hakela siku rin'wana. Mhaka ya Godi yo vuya ekaya navusiku yi kala yi vona na hi vana va vona laha va nga kala va vutisa mana wa vona. Mana wa vona u ringeta hi matimba ku yi tumbeta kambe yi le rivaleni.

Lindiwe u kombela ku pfuniwa eka Sambula (malume wa Godi) na Masindi (nsati wa Sambula). Va ya va ya hlengeletana emutini wa Godi ku ringeta ku vonisana hi xiphiqo lexi va nga na xona. Godi u byela malume wa yena leswaku a nga ngeneleli timhaka ta ndyangu wa yena na leswaku a a tiva ta ndyangu wa yena. U n'wi byela na leswaku vana lava Lindiwe a nga na vona a hi va yena naswona Lindiwe a fambe emutini wa yena. Sambula u tsundzuxa Godi leswaku: 'A swi endlisiwi xisweswo loko u lava ku aka muti mzaya. Kambe loko u tiendla rhiniri ra wanuna hii, hi lama; u ta ma tsundzuka u lo badaa!' Malume wa yena u vula leswaku siku rin'wana Godi u ta ma tsundzuka marito ya yena loko a ri ekhombyeni. Leswi a swi vangiwa hi leswi Godi a alaka ku tsundzuxiwa.

Ku hela ka nhlengeletano ya vona Lindiwe u ya a ya kuma vana ekamareni laha a va ri eku rileni hi xihluku. U va khongotela hi marito yo komba ku tshemba leswaku swi ta lulama no va a tiseketela hi wona a ku: 'Mi nga vileli vananga; swi ta lulama, *'All is well'*, vubihi a byi si tshama byi hlula vunene, naswona vunene a byi si tshama byi hluriwa hi vubihi! Nikan'we!'.

Marito lama tirhisiweke eka kavanyisa ka 7

Phatlulela - Ku hlamula hi ndlela yo kariha.

Xuxa - Ku hungasa namadyambu.

Xipencele - Mpumelelo wo kota ku endla swo karhi.

Vukati byi hundzulerile - Vukati byi cincile naswona swilo a swa ha fambi kahle.

Kuvangana - Ku hlengeletana endhawini yin'we

3. Swivutiso

1. Xana i ncini lexi a xi holovisa Godi na Lindiwe? (1)
2. Xana Godi u nyika xivangelo xihi xo va a tsandzeka ku hlayisa vana va yena? (1)
3. Hikokwalaho ka yini Lindiwe a yile eka malume wa Godi, Sambula? (2)
4. 'Mi nga vileli vananga; swi ta lulama, 'All is well', vubihi a byi si tshama byi hlula vunene, naswona vunene a byi si tshama byi hluriwa hi vubihi! Nikan'we!' Hi ku landza ntshaho lowu, xana hi wahi mavonelo ya Lindiwe mayelana na xiyimo lexi a hlanganeke na xona? (2)

4. Tinhlamulo

1. Ku vuya ekaya navusiku no ka a nga hlayisi vana va yena.✓ (1)
2. Leswaku a a ri na swikweleti swo tala.✓ (1)
3. Ku ya kombela ku pfuniwa eka xiphiqo lexi a a ri na xona hi mahanyelo ya Godi.✓✓ (2)
4. Lindiwe a a ri na ku tshemba leswaku Godi u ta tthelela ekaya./Lindiwe a a ri na ku tshemba leswaku ku xaniseka ka yena ku ta hela.✓✓ (2)

KAVANYISA KA 8

1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 8

Endzhaku ko endza ka Sambula na nsati wa yena emutini wa Godi ku ya burisana hi xiphiko xa vona, Godi a nga ha vuyi ekaya ka yena. U ya a ya tshama eka xigangu xa yena Mafloza eka Siyandhani. Malume wa yena Sambula u kala a endzela Godi entirhweni kwale ka GDC ku ya lava ku burisana na yena leswaku a tlhelela ekaya ka yena. Godi u tshembisa malume wa yena leswaku u ta ya ekaya loko a chayisa siku rero kambe a nga hetisisangi xitshembiso xa yena.

Loko Wisani a ya entirhweni wa tata wa yena Godi ku ya kombela mali yo tlherisa tifomo, Mafloza a nga n'wi pfumeleli ku vonana na Godi, u hamba hi leswaku Godi a nga kona.

Loko nkarhi wo wisa ka swikolo wu hela, Lindiwe u longisa vana va yena timbuva ta marito ya nkoka lama nga endla leswaku va tiyisela xiyimo xo tika lexi va hlanganeke na xona. U va byela timhaka tinharhu leti landzelaka ta nkoka:

Yo sungula: Munhu u fanela ku lwa hi matimba hikuva swi kona swa kahle endzhaku ka mitlhontlho.

Yavumbirhi: Ku rhandzana tanihi vamakwavo no tlhela va tikarhata eka xin'wana na xin'wana lexi va xi endlaka.

Yavunharhu: Munhu u fanela ku tikhoma minkarhi hinkwayo.

Sambula u va khutaza hi ku vula leswaku u na ku tshemba leswaku switsundzuxo leswinene leswi va nyikiwaka swona hi masiku swi ta va pfuna eku hanyeni ka vutomi lebyinene.

Munghana wa Lindiwe, Meriam Mabale loyi va dyondzisaka swin'we exikolweni xa Sukani u n'wi khutaza ku tlhelela eka rikwavo kambe yena a nga pfumelelani na yena.

Godi u aka ximbindzimbindzi le mutini wa Mafloza eka Siyandhani.

Hambileswi Lindiwe a tumbetela vatswari va yena hi ta ku xaniseka ka yena evukatini, va kala va swi kuma kwale ka Ngove. Vatswari va yena va n'wi khongotela leswaku a tiyisela, swi ta hela. Va n'wi byela leswaku vukati va kandza hi mbilu. Loko ku ri ku nuna wa yena u na xihoxo, swi nge endleki, u ta swi hakela hambi swo hlwela kanjhani.

Marito ya tata wa Lindiwe, Mencisi ya n'wi tiyisa nhlana ku tshama evukatini. Marito lawa ya seketeriwa hi mana wa yena N'waZulu. Lindiwe u langutela hi mahlongati siku leri ku tikeriwa ka yena ku nga ta hela hi rona.

2. Marito lama tirhisiweke eka kavanyisa ka 8

Tika-Khwiri ra wansati loyi a biheke emirini.

3. Swivutiso

1. Boxa vito ra ndhawu laha Godi na xigangu xa yena a va tshama kona. (1)
2. Xana Lindiwe a a tirha ntirho muni? (1)
3. Hikokwalaho ka yini Wisani a endzerile laha tata wa yena a a tirha kona? (2)
4. Xana xiboho xa Lindiwe xo ka a nga tivisi vatswari va yena hi ta ku xaniseka ka yena evukatini xi tshamisekile ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

4. Tinhlamulo

1. Eka Siyandhani.✓ (1)
2. A a ri mudyondzisi.✓ (1)
3. A a ya kombela mali yo tlherisa tifomo.✓✓ (2)
4. Ina hikuva a a nga lavi leswaku vatswari va yena va tiva ku xaniseka ka yena.✓✓

KUMBE

- E-e hikuva ku tiyisela ku tlula mpimo swi nga vanga khombo.✓✓ (2)

KAVANYISA KA 9**1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 9**

Livhi ya Mafloza yo bebula ya hela kutani u tthelela entirhweni wa yena wo va matsalana wa 'nuna' Godi. N'wana wa vona Masesi u kula kahle. Godi na Mafloza va yimisiwa entirhweni hi vurhangeri ku kondza va ya eka ntshamo wo tshinya hikokwalaho ko kumiwa va endla timhaka ta swa masangu ehofisini. Va voniwa nandzu kutani va hlongoriwa entirhweni laha va lahlekeriwaka hi mimpfuno kumbe ku vuyeriwa hinkwako. Mali ya phenceni leyi Godi a faneleke a yi kuma yi dyiwa hi mali leyi a nga yi lombela loko a akela Mafloza yindlu. Vanhu va va na matitwelo yo hambana hi ta ku hlongoriwa ka Godi na Mafloza.

Ku hlongoriwa ka Godi na Mafloza entirhweni ku va masungulo ya gondzo lerintshwa ra vutomi bya vona byo xaniseka. Hi kona laha Godi na Mafloza va sungulaka ku vona vubihi byo tsandzeka ku tikhoma loko va ri entirhweni.

Marito lama tirhisiweke eka kavanyisa ka 9

'Tata' wa xona – Swirhatana swi komba ku kanakanisa loko hi ntiyiso a ri tata wa n'wana.

3. Swivutiso

1. Xana Mafloza a a tirha ntirho muni eka GDC? (1)
2. Boxa vito ra n'wana loyi Godi a a tibyerile leswaku i n'wana wa yena na Mafloza. (1)
3. Hikokwalaho ka yini Godi na Mafloza va hlongoriwile eka GDC? (2)
4. Loko a ku ri wena munghana wa Godi na Mafloza, a wu ta va tsundzuxa yini eka xiyimo lexi a a va ri eka xona? (2)

4. Tinhlamulo

1. A a ri matsalana ehofisini ya Godi.✓ (1)
2. Masesi.✓ (1)
3. Hi ku endla timhaka ta swa masangu ehofisini.✓✓ (2)
4. A a ndzi ta va tsundzuxa leswaku va rivala leswi nga hundza kutani va languta swa le mahlweni hikuva a va nge koti ku cinca leswi humeleleke.✓✓ (2)

KAVANYISA KA 10

1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 10

Lindiwe i Mukreste wa kereke ya Presbyterian ya le ka Ngove. Naloko a tekiwile eGiyani a nga tshikangi ku ya ekerekeni na ndyangu wa yena. Godi u tshika kereke loko a ta va a tshikile ntirho wa vubalana a ya eka GDC. Lindiwe i xirho xa khwayere leyi yi yimbelelaka Sonto yin'wana na yin'wana. U tikatsa eka ntlawa wa vamanana laha a tlhelaka a hlaluriwa ku va murhangeri wa vona. Loko a ha dyondza xikolo u vile *prefect* eGija-Ngove a tlhela a va murhangeri wa SCM ekholichini ya vuthicara ya Hoxane, tlhelo xirho xa vufambisi bya machudeni. Entirhweni wa vudyondzisi u va wo sungula ku yisa swikimi eka nhloko ya ndzawulo. U tlakusiwa ku va nhloko ya xikolo xa Miehleketo laha a hlholotelaka vadyondzi na vadyondzisi hi mintirho ya yena. Vana va yena va dyondzeka. Entirhweni wa ku vuyisiwa endzhaku ka ku thwasa vudokodela bya yena Manana Mabale u n'wi vula wansati wa xiviri.

2. Marito lama tirhisiweke eka kavanyisa ka 10

Gweneha – ku tshika/ ku tlhelela endzhaku eka leswi munhu tshembaka eka swona.

Pancukile – ku huma endleleni/sukile endleleni.

3. Swivutiso

1. Hi tihidiyondzo ta le henhla leti Lindiwe a ti fikeleleke? (1)
2. Xana Lindiwe u fike eGiyani hi lembe rihi? (1)
3. Hikokwalaho ka yini Manana Mabale a vurile marito lama landzelaka enkhubyeni wo vuyisa Lindiwe eka tidyondzo ta vudokodela: 'A hi vangani vamanana lava nga yi fambaka ndlela u yi fambeke. Ndlela yaku yi ve ni switsunga ni magova.' (2)
4. Xana u nga vula yini hi vumunhu bya Lindiwe? (2)
5. Lindiwe a a ri xikombiso lexinene erixakeni, kombisa swilo swimbirhi leswi seketelaka mhaka leyi. (2)

4. Tinhlamulo

1. Ta vudokodela. ✓ (1)
2. 1983. ✓ (1)
3. Hikuva Godi a fambile a n'wi siya na vana laha a boheka ku va kurisa a ri yexe a tlhela a vona leswaku u yisa tidyondzo ta yena emahlweni. ✓✓ (2)
4. Wa tiyisela, u na rirhandzu a tlhela a va na vutihlamuleri ehenhla ka ntirho wa yena na ndyangu wa yena. ✓✓ (2)
5. U kotile ku dyondzisa vana va yena eka xiyimo xo tika. ✓ / U va murhangeri lonene. ✓ / U antswisa tidyondzo ta yena. (2)

KAVANYISA KA 11**1. Leswi nga ka Kavanyisa ka 11**

Mafloza na Godi swi va tekela nkarhi ku twisisa leswaku a va ha tirhi eka GDC. Va tshama va tigogerile. Va hamba va rhuma Masesi ku va humesela swimalana eFNB. Vhelaphi, mativula ya Mafloza u tshuka a humelela kumbe a famba hi mahlambandlopfu wonge a nga tshami kwalahaya emutini. Mafloza na Godi va sungula ku hlupheka. Godi u sungula ku va na ntlhohe hi ku tshama endlwini. Va pfumala na swo tota exinkweni. Mafloza u tsundzuxa Godi ku famba a lava ntirho, Godi u kombisa ku va a heleriwile hi malembe ya ku thoriwa. Japisa u ngenisa Mafloza eka timhaka ta tithendara. Godi u khandziya thekisi ya Makasana, loyi a kombisaka ku va a n'wi tiva, u fika eGiyani a xava xinyamana na vuswa kasi Mafloza na Japisa va ya eka masipalantsongo eBenstore ku ya tivisa Florence tanihi hi 'partner' ya yena. EGiyani laha ku oxiwaka nyama, Maxangu u pfuxelana na Godi, va tlhela va vulavula hi timhaka ta ntirho. Godi u byela Maxangu leswaku GDC yi pfariwile kutani va diliziwa hinkwavo. Maxangu u vula leswaku i *Chief Director* EPolokwane eka Ndzawulo ya Dyondzo. Maxangu u rhamba Godi ku dya na yena. Godi u dya onge o sungula ku dya a fayetela na marhambu. Maxangu u xava swithinana swa byalwa kutani va nwa swin'we. Godi u foneriwa hi Mafloza loyi a n'wi vutisaka leswaku kasi a nga le ku laveni ka ntirho, u kombisa leswaku yena u le nhlengeletanini ya tithendara naswona u fanele ku ya ekhosweni ya masiku mambirhi eTzaneen. Maxangu u tlherisela Godi ekaya laha a nga kuma Vhelaphi na Masesi. Vhelaphi u lo hliki! U vutisa Godi leswaku u ta famba rini a tlhela a tivisa Masesi leswaku Godi a hi tata wa yena.

2. Marito lama tirhisiweke eka kavanyisa ka 11

Ku tigogela- ku tikhiyela/ ku tshama u tipfalerile endlwini.

A lo hliki!- a a pyopyiwile swinene.

3. Swivutiso

1. Hi xihi xivangelo xa ku va Mafloza na Godi va tshama va tipfalerile? (2)
2. Xana Makasana u n'wi tivelwa kwihi Godi? (2)
3. I yini lexi kavanyeteke bulu ra Makasana na Godi? (2)
4. Kombisa swimbirhi leswi kombisaka leswaku Godi na Mafloza a va hlupheka. (2)
5. U nga vula yini hi vulavulelo ra Godi ra ku vula leswaku GDC yi pfariwile ivi va 'diliziwa' hinkwavo? (2)

6. Kun'wana eka tsalwa Mafloza u tivisa Masesi leswaku Godi a hi tata wa yena. Xana i mhaka ya kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena hi leswi nga eka tsalwa. (2)

4. Tinhlamulo

1. I tingana ta ku va va hlongoriwile entirhweni.√√ (2)
2. A a tshama na yena etiA eGiyani.√√ (2)
3. I ku va Makasana a yimisiwile hi xipitikopo.√√ (2)
4. I xinkwa xo pfumala swo totela lexi a xi dyiwa hi Mafloza, xinyamana lexi xi nga oxiwa hi Godi eGiyani na madyelo ya yena loko a ta va a hlanganile na Maxangu.√√ (2)
5. A a nga ri na ntiyiso./A a nga lavi ku tiyisa ehansi./A a chava ku hlekiwa.√√ (2)
6. Nyika vonelo ra wena. Xik.: A hi mhaka ya kahle hikuva Godi a a kurisile vana va Mafloza naswona maendlelo lawa ya endlile leswaku Vhelaphi a delela Godi.√√
- Kumbe
- I mhaka ya kahle ku va a tiva tata wa yena wa ngati/ wa ntiyiso. √√ (2)

KAVANYISA KA 12**1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 12**

Mafloza u hlangana na munghana wa yena Japisa ehodela ya Karibu leyi nga ekusuhi na xidorobani xa Tzaneen va burisana hi mhaka yo kuma tithendara. Japisa u kucetela Mafloza ku endla vugangu na Shoes loyi a nga mukhanselara wa ka masipala. Mafloza u vilerisiwa hi ku va Shoes a ri xihlangi kambe Japisa u komba leswaku a hi nchumu, ntsena loko va kuma tithendara. Florence u hlangana na Shoes ekamareni ra B24 kwale Karibu. Florence u nyikiwa thendara yo durha ya R1,5 wa mamiliyoni yo aka swiyindlwana. A nga hlwelangi ku hakeriwa mali kutani mali yo ringana R750 000 yi nyikiwa Shoes. Mafloza u xava movha wa Land Rover ya ntim handle ko tivisa nuna wa yena leswaku mali yi ngenile. Godi swa n'wi karhata swinene laha a nga ya dakwa kutani Mafloza a n'wi hlongola leswaku a nga ngeni ekamareni, a ye a ya etlela elawini ra Vhelaphi loyi a sungulaka nyimpi loko a fika a kuma Godi ekamareni ra yena. Vhelaphi u byela Godi leswaku u fanele ku muka a tlhelela ekaya ra yena.

2. Marito lama tirhisiweke eka kavanyisa ka 12

Bungaladza – ku hungasa/susa xivundza.

Andlalela xitheve – ku fundzha munhu loyi u n'wi rhandzaka.

Ku xeviwa hi munhu – ku hleviwa, ku vulavula hi munhu a nga ri kona.

Bandlha – ehubyeni.

3. Swivutiso

1. Boxa vito ra munghana wa Mafloza. (1)
2. Hi xihi xivangelo xa ku va Mafloza a arile ku rhandzana na Shoes eku sunguleni? (2)
3. Kombisa vumunhu bya munghana wa Mafloza. (2)
4. Xana i mhaka ya kahle ku va Mafloza a xavile movha a nga byelangi Godfrey? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
5. Xana swiendlo swa Shoes swi paluxa mahanyelo ya njhani? (2)

4. Tinhlamulo

1. Japisa.✓ (1)
2. Hileswi Shoes a a ri xihlangi eka yena.✓✓ (2)
3. I munhu wo rhandza vuphukuphuku.✓✓ (2)
4. A hi mhaka ya kahle hikuva varhandzani va fanele ku byelana xin'wana na xin'wana.✓✓ (2)
5. Swi paluxa mahanyelo ya vukungundzwana na vukanganyisi.✓✓ (2)

KAVANYISA KA 13

1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 13

Godi a nga ha nandziheriwi hi vutomi eka Siyandhani, u vuya hi le ku hungaseni a a khomiwile hi ndlala. U kombela swakudya kutani Florence u n'wi byela leswaku a hi *nursegirl* ya yena, u hetelela hi ku ba Godi hi mpama a huma ngati etihlweni. Mafloza u suka a famba a ya hlangana na xigangu xa yena Reckson eOasis Lodge loko a tsandzekile ku kuma Shoes loyi na yena a a ri xigangu xa yena. Godi u sala a longa timpahla ta yena. A nga ha swi koti ku yimela timhaka ta yena loko a ri eku tikeriweni. U tikuma a ri eka xiyimo xo tika swinene hikuva a nga ha ri na le ndzhaku na le mahlweni hikuva ekaya u humile hi manyala kasi na kwala ka Siyandhani timhaka ta n'wi bihela. Swi endla leswaku a tikeriwa ku teka xiboho xo tiya hikuva a nga swi tivi leswaku ekaya u ta ngenisa ku yini tanihileswi a nga sukangiki kahle.

2. Marito lama tirhisiweke eka kavanyisa ka 13

Ku dya nhlomulo a xeva hi mbitsi – ku landzeleriwa hi makhombo.

Khojeta – ku hoxa xa nchumu enon'weni hi xihatla.

Lilingela - ku nwa byalwa ngopfu.

Madeha – vusenga lebyi dzingiwaka/ ambariwaka emilengeni hi vavasati.

Xiyembamugodi - mpheheleni, munhu wo languteriwa ehansi a tlhela a tirhisiwa a nga hakeriwi.

Tiheleni – Ndhawu leyi ku ya hi ripfumelo ra Xikreste ku tshembiwaka leswaku vanhu lava dyohaka va ta xupuriwa hi ku yisiwa kona leswaku va ta xaniseka hi laha ku nga heriki.

3. Swivutiso

1. Boxa vito ra ndhawu leyi Florence a etleleke eka yona hi vusiku byebyo. (1)
2. Nyika ku fanana ka Reckson na Shoes. (1)
3. Xana hi xihl xikongomelo xo va Mafloza a holovisa Godi? (2)
4. Xana swiendlo swa Mafloza swi kombisa yini hi vumunhu bya yena? (2)
5. Xana u ehlekeketa leswaku leswi humelelaka endyangwini lowu swa amukeleka? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

4. Tinhlamulo

1. Oasis Lodge.✓ (1)
2. Hinkwavo i vatrhi va ka Masipala./I swigangu swa Mafloza.✓ (1)
3. U endlela leswaku loko a famba Godi a nga vutisi nchumu.✓✓ (2)

4. Swi kombisa leswaku a nga n'wi xiximi 'nuna wa yena' Godi.√/ (2)
5. A swi amukeleki hikuva nuna na nsati va fanela ku hanya hi rirhandzu
na ku xiximana.√/ (2)

KAVANYISA KA 14

1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 14

Godi u tikuma a karhi a hlupheka swinene eka Siyandhani. Mafloza u ya enkosini wa mana wa yena Bathabile eNkowanowa hi 2012. Godi u aleriwa ku famba na vona enkosini. Florence u hlangua na khale ka murhandziwa wa yena Mandla Bamuza, va bula ta khale va tlhela va vuyelelana. Mativula ya Mafloza i Vhelaphi loyi a nga n'wana wa Wadurha, a tlhandlamiwa hi Miyelani loyi a ri n'wana wa Benjamin, rikotse i Masesi loyi a nga n'wana wa Mandla Bamuza. Leswi swi kombisa kahle leswaku Florence Mafloza Ndlovu i munhu wo rhandza ngopfu vavanuna. Florence u tisungulela khamphani leyi vuriwa Mafloza Construction. Hi vusiku byin'wana Godi u hlongoriwa hi Vhelaphi loyi a nga n'wi xungeta hi xibalesa xa Florence. U ponisiwa hi ku pyopyiwa ka Vhelaphi loyi a nga tsandzeka ku amukela xibalesa lexi a xi nyikiwa hi mana wa yena Florence. Endzhaku ka ku hlongoriwa Godi a nga yi ekaya hi ku nyuma vusopfa bya yena u ya eka *Majamalume* wakwe Masindi, nkata Sambula.

Marito lama tirhisiweke eka kavanyisa ka 14

Timbyatsu – ku khanyana ka nyama exikandzeni ku ri xikombiso xo dyuhala.

Ringhala – misisi leyi ngopfungopfu yi kumekaka exifuveni xa munhu wa xinuna.

Haxawa – lembe leri taka.

2. Swivutiso

1. I mani xisivarhumbu xa Mafloza? (1)
2. Nyika swivangelo swo va Florence a ve na vana vo huma eka vatatana vo hambana. (2)
3. Ku nga va ku ri yini nkucetelo wo va Godi a siyiwile ku ya enkosini? (2)
4. Xana swiendlo swa Vhelaphi eka Godi swi kombisa yini hi yena? (2)
5. Hikwalaho ka yini Godi a yile eka Masindi ematshan'wini endzhaku ka loko a hlongoriwile eka Mafloza?
6. U vona ku ri mhaka ya kahle ku va Florence na Mandla va tlhelelanile? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

3. Tinhlamulo

1. I Masesi.✓ (1)
2. Hikuva a va n'wi tsutsuma endzhaku ka ku n'wi nyika vana.✓✓/Hikuva a a nga ri na nuna wa yena kutani a ringeta ku ya emahlweni leswaku a ta tikumela nuna.✓✓ (2)

3. Ku nga va ku ri leswaku Mafloza a a nyuma leswi Godi a nga ri na nchumu hikuva a nga ha tirhi.√√/Ku nga va ku ri leswi Mafloza a ri na mali no titekela ehenhla a twa onge Godi a nga n'wi fanelangi.√√ (2)
4. I n'wana wo pfumala xichavo.√√/A a nga ri munhu wo khensa tintswalo leti Godi a n'wi kombeke tona.√√ (2)
5. A a nyuma ku va a kholerile nsati na vana./A chava leswaku va nga n'wi nyefula.√√ (2)
6. Nyika vonelo ra wena. Xik.: I mhaka ya kahle leswaku Masesi a ta tiva tata wa yena wa xiviri va ta kota ku n'wi kurisa swin'we. √√

Kumbe

A hi mhaka ya kahle hikuva ku vuya ka Mandla a swi vula ku hlongoriwa ka Godi, loyi a a tirhile hi matimba ku hluvukisa muti wa Mafloza. √√ (2)

KAVANYISA KA 15

1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 15

Godi u heleketiwa ekaya hi hahani wa yena Rheyila nkata Mbomboro na Masindi, majamalume wakwe. Lindiwe u hlamula leswaku vana hi vona va nga byarha vutihlamuleri naswona wa ha ta va vikela, hi kona a nga ta tiva loko Godi a amukeleka. Vana va Godi va ha karhatekile swinene. Swa va tikela ku amukela tata wa vona. Godi u famba na hahani wakwe eka Ngove leswaku a ya beriwa hi moya a ri kona kufikela loko vana va ta va va horisile mimoya ya vona.

2. Marito lama tirhisiweke eka kavanyisa ka 15

Pfhumela – ku kombelela munhu ku rivaleriwa.

Pumba – lumbeta munhu swiendlo swo biha.

Swarha – ku biha ka xikandza.

3. Swivutiso

1. Xana Lindiwe i mani? (1)
2. A ku lo humelela yini ku kala Godi a heleketiwa? (2)
3. Hikokwalaho ka yini a fanele a heleketiwa? (2)
4. Hi ku vona ka wena, Lindiwe u yi ahlurile kahle mhaka leyi? (2)
5. Loko a ko va wena un'wana wa vana va Godi a wu ta n'wi amukela ke? (2)

Seketela nhlamulo ya wena.

4. Tinhlamulo

1. I nsati wa Godi.✓/I mana wa Sorota, Ganyani na Wisani.✓ (1)
2. A lo hlongoriwa eka Siyandhani.✓✓/Hileswi a kholerile vandyangu kutani a a chava ku tlhelela.✓✓ (2)
3. A a lava leswaku va n'wi kombelela rivalelo eka ndyangu.✓✓ (2)
4. U ahlurile kahle hikuva na vana a va fanela ku va na rito eka mhaka ya ku vuya ka tata wa vona Godi.✓✓ (2)
5. A ndzi ta n'wi amukela hikuva mutswari u ta tshama a ri mutswari hambi a ku dyoherile.✓✓/A ndzi nga ta swi kota ku n'wi amukela endzhaku ka leswi a hi xanisisike xiswona.✓✓ (2)

KAVANYISA KA 16

1. Leswi nga eka Kavanyisa ka 16

Sikunkulu ra 22 N'wendzambahala 2012 leri vana va Godfrey na Lindiwe va ri kungahateke ku khensa mana wa vona ku va a va kurisile eku tikeriweni lokukulu ri fikile. Mufambisi wa ntirho wa siku i Matimba Khosa. Ntirho wa sungula laha vatukulu, vana na mana wa vona va nghena hi xitepe. Ganyani u nyika rito hi ku yimela vana. U hetelela hi ku kombela malume wakwe Soza Maluleke ku nyiketa nyiko eka mana wa vona, ku nga xipaci lexi xi nga tamela nyiko ya xikhiya xa movha wa Mercedes Benz ML 350. Hi vumunhu bya yena Lindiwe u kombisa leswaku Godfrey wa ha ri yena mutswari wa vana na ku va nuna wa yena. U kombela eka vana leswaku tata wa vona ku va yena a amukelaka nyiko ematshan'weni ya yena. Godfrey u kombela ku rivaleriwa eka vana xikan'we na nsati. Loko a heta ku vula leswi wa titivala.

2. Marito lama tirhisiweke eka kavanyisa ka 16

Ku wa hi rimhondzo - ku tala ka nyama entlangwini.

Vukorhokeri - ku tirhela.

Ntshungu - ku tala ka vanhu.

Tamela - khoma.

3. Swivutiso

1. Xana ntirho wo khensiwa ka Lindiwe a wu lulamisiwile hi vamanani? (1)
2. Boxa siku, n'hweti na lembe leri ntirho lowu a wu kunguhatiwile ku va kona. (3)
3. Hikwalaho ka yini Godi a tikumile a ri eka hahani wa yena? (2)
4. Hi ku vona ka wena, Lindiwe u endlile kahle ku va a nyikile nuna nkarhi wo vulavula? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
5. Loko a ku ri wena Godfrey a wu ta titwa njhani ku va u rivaleriwile? (2)

4. Tinhlamulo

1. Hi vana va yena.✓ (1)
2. 22✓ N'wendzambahala✓ 2012.✓ (3)
3. Hikuva a nga si rivaleriwa hi ndyangu wa yena.✓✓ (2)
4. U endlile kahle ku va a n'wi komba vumunhu lebyinene./ U endlile kahle ku va a nga vanghi na xikhomela. ✓✓

Kumbe

A nga endlangi kahle hikuva a ku nga ri nkhuvo wa yena eka siku leri✓✓ (2)

5. A ndzi ta titwa ndzi tsakile ku tikuma ndzi vuyelelanile na ndyangu wa mina.✓✓

Kumbe

A ndzi ta khomiwa hi tingana loko ndzi tsundzuka swo biha leswi ndzi swi endleke.✓✓ (2)

XIYENGE XA C

SWIKOMBISO SWA SWIVUTISO LESWI HELELEKE SWA MUXAKA WA XITSALWANA NA SWA XIMBANGU

XIMITANTSENGELE – IS Shabangu

SWIVUTISO SWA XITSALWANA

1.1. 'Xihlovo xa le mahlweni xi dlayisa torha'. Kombisa ntiyiso wa xivuriso lexi u kongomisa eka leswi humeleleke Ntsengele Godfrey Kubayi.

[25]

NHLAMULO

Xihlovo i ndhawu leyi hi ntumbuluko mati ya pfelelaka ehansi leyi lulamisiwaka hi vanhu leswaku va kota ku ka mati eka yona.

- Ntsengele Godfrey Kubayi loyi a a tiveka ngopfu hi vito ra Godi a a tshamile hi kurhula na ndyangu wa yena.
- Loko a kumile ntirho wa vumininjhere eka GDC eGiyani, u sungurile ku xanisa ndyangu wa yena hi ku va a nga ha wu hlayisi.
- U sungurile ku vuya navusiku swinene, minkarhi yin'wana na ku vuya a a nga vuyi.
- Loko Lindiwe, nsati wa yena a ringeta ku n'wi tshinya wa kariha a n'wi byela leswaku a a tihlayisele vana hikuva xikolo u lo n'wi dyondzisa.
- Lindiwe u komberile malume Sambula leswaku a vulavurisana na Godfrey kambe ematshan'weni yo cinca mahanyelo u rhurhile a ya tshama ekaya ka murhandziwa wa yena Florence Ndlovu, loyi a a tiviwa ngopfu hi vito ra Mafloza.
- Godi na Mafloza va tsandzekile ku tikhoma kufikela laha va tolovelaka ku endla timhaka ta masangu entirhweni.
- Havambirhi va hlongoriwile entirhweni endzhaku ka loko va voniwile nandzu wo tsandzeka ku tikhoma na ku xixima ntirho wa vona
- Mafloza u vile na nkateko wo va munghana wa yena Japisa a n'wi kumela ntirho wa tithendara leswi endleke leswaku a sungula ku xanisa Godi.
- Godi a a hamba a biwa no rhuketeriwa hi Mafloza na n'wana wa yena Vhelaphi kambe u tiyiserile hi ku chava ku tthelela ekaya ka yena.
- Mafloza na n'wana wa yena va kale va n'wi tshembisa ku n'wi balesela leswi endleke leswaku a baleka navusiku a kongoma ekaya ka yena ku ya kombela ku rivaleriwa kutani a rivaleriwa.

Hinkwaswo leswi swi tiyisisa leswaku hi nga tlangi hi leswinene leswi hi nga na swona hi ku tshemba leswaku hi ta kuma swo antswa emahlweni hikuva swi nga endleka swi nga vi hindlela leyi hi yi ehleketeke.

1.2. Loko u xiyaxiya vutomi bya swimunhuhatwa leswi nga etsalweni ra Ximitantsengele, hi xihile lexi u vonaka onge vutomi bya xona byi paluxa ntiyiso wa xivuriso lexi nge: 'Muhloti wa tinyarhi ti vuya hi yena.'? Boxa vito ra ximunhuhatwa xa kona u tlhela u seketela hi swindlo swa xona etsalweni. [25]

NHLAMULO

'Muhloti wa tinyarhi ti vuya hi yena' i xivuriso lexi vulaka leswaku loko munhu a xanisa van'wana hi ku famba ka nkarhi na yena u ta xanisiwa.

- Ntsengele Godfrey Kubayi, loyi a a tiviwa ngopfu hi vito ra Godi, hi yena loyi xivuriso lexi xi tipaluxaka eka yena hikuva a a tshamile hi kurhula na ndyangu wa yena kutani a wu xanisa hi ku rhandzana na Florence Ndlovu wa le ka Siyandhani, loyi a a tiviwa ngopfu hi vito ra Mafloza.
- Rirhandzu ri pfarile Godi mahlo laha tanihi mininjhere a suseke Florence eka hofisi leyi a a tirhela eka yona, a n'wi endla matsalana wa hofisi ya yena.
- Leswi swi endlile leswaku a nga ha hlayisi ndyangu wa yena, laha a sunguleke ku vuya navusiku swinene, minkarhi yin'wana na ku vuya a a nga ha vuyi.
- Loko nsati wa yena Lindiwe a ringeta ku n'wi tshinya, a a kariha a n'wi byela leswaku a tihlayisela vana hikuva xikolo u lo n'wi dyondzisa.
- Hi ku vona ku nyanya ka xiyimo, Lindiwe u komberile malume wa vona Sambula leswaku a vulavurisana na yena kambe ematshan'weni yo cinca mahanyelo, Godi u rhurhile a ya tshama ekaya ka murhandziwa wa yena Mafloza.
- Godi na Mafloza va tsandzekile ku tikhoma kufikela laha va toloveleka ku endla timhaka ta masangu entirhweni.
- Havambirhi va hlongoriwile entirhweni endzhaku ka loko va voniwile nandzu wo tsandzeka ku tikhoma na ku xixima ntirho wa vona.
- Mafloza u vile na nkateko wo va munghana wa yena Japisa a n'wi kumela ntirho wo tithendara, leswi endleke leswaku a sungula ku xanisa Godi.
- Godi a a hamba a biwa no rhuketeriwa hi Mafloza na n'wana wa yena Vhelaphi kambe a a tiyisela hi ku chava ku tlhelela ekaya ka yena.
- Mafloza na n'wana wa yena va kale va n'wi tshembisa ku n'wi balesela, leswi endleke leswaku a baleka navusiku a kongoma ekaya ka yena ku ya kombela ku rivaleriwa kutani a rivaleriwa.

Ku xaniseka loku ka Godfrey ku tiyisisa leswaku loko munhu a xanisa van'wana hi ku famba ka nkarhi na yena u ta xanisiwa.

1.3. Vito rin'wana ra Lindiwe, i Xiviri. Kombisa ku yelana ka rona na vumunhu bya yena etsalweni. [25]

NHLAMULO

Xiviri swi vula leswaku nchumu wo karhi i wa ntiyiso. Loko Lindiwe a velekiwa tata wa yena u hlamarisiwile ngopfu hi makulelo ya yena kutani a n'wi thya vito ra Xiviri. A tlhela a swi tiyisisa leswaku i xiviri xa ntombi. Eka tsalwa leri Lindiwe u tipaluxile tanihi xiviri xa wansati eka xiyimo xo tika lexi a nga hlangana na xona.

- Loko a tekiwile hi Ntsengele Godfrey Kubayi Lindiwe a a komba rirhandzu na ku xixima nuna wa yena minkarhi hinkwayo.
- Godfrey u sungurile ku rhandzana na Mafloza loyi a va tirha swin'we etihofisini ta GDC, a hamba a vuya ekaya navusiku kambe ematshan'weni yo holovisa nuna wa yena, Lindiwe u tshamile na yena ehansi a ringeta ku n'wi komba ndlela.
- Hi ku vona ku nyanya ka xiyimo, Lindiwe a nga yangi eka vatswari va yena kambe u komberile malume wa Godi, Sambula, leswaku a n'wi vulavurisa.
- Ematshan'weni yo cinca mahanyelo ya yena layo biha, Godi u rhurhile a ya tshama ekaya ka murhandziwa wa yena Mafloza eka Siyandhani.
- Leswi a swi endlangi leswaku Lindiwe a lan'wa a tlhelela eka vona kambe u sarile a tihlayisela vana va yena a ri yexe.
- Loko munghana wa Lindiwe, Manana Mabale, a ringeta ku n'wi tsundzuxa leswaku a tlhelela eka rikwavo, Lindiwe u arile, a vula leswaku a nge tlheleli hikuva u na vana kutani vana va yena a va nge swi koti ku vula un'wana wanuna va ku i tata wa vona.
- Loko a tshamile na vana va yena, Lindiwe u va tsundzuxile leswaku va fanele ku tikhoma kahle na leswaku va fanele ku xixima mutswari wa vona hambiloko xiyimo xi tika, mutswari loyi a a vula yena i tata wa vona Godi loyi a a va siyile a nga va hlayisi.
- Loko vana va yena va n'wi nyika xikhiya xa movha lowu a va n'wi xaverile wona tanihi nyiko yo komba ku n'wi khensa leswi a swi koteke ku va kurisa a tlhela a va dyondzisa xikolo a ri yexe, Lindiwe u arile ku xi amukela, a vula leswaku xi nyikiwa nuna wa yena Godi hikuva hambiloko a nga va hlayisangi vana, va ta tshama va ri va yena.

Leswi nga laha henhla hinkwaswo swi tiyisisa leswaku vito ra Lindiwe ra Xiviri ri thiyiwile kahle hikuva hanyelo ra yena etsalweni i ra wansati wa xiviri loyi a kotaka ku rivalela na ku yimela timhaka ta yena.

1.4. Kombisa hilaha xivuriso lexi nge: 'Nhompfu a xi nuheti' xi tipaluxaka hakona. Kongomisa nhlamulo ya wena eka leswi humeleleke Ntsengele Godfrey Kubayi etsalweni. [25]

NHLAMULO

Xivuriso xa 'Nhompfu a xi nuheti' xi hlamusela leswaku munhu a nge tivi swa le mahlweni, leswaku swi ta va leswinene kumbe leswo biha. Xivuriso lexi xi tipaluxile ehenhla ka Ntsengele Godfrey Kubayi.

- Ntsengele Godfrey Kubayi a a ri na nsati wa yena Lindiwe Maluleke loyi a a n'wi rhandza a tlhela a n'wi xixima.
- Loko a kumile ntirho wa vumininjhere eka GDC eGiyani u yengiwile hi ku saseka ka Florence (Mafloza) Ndlovu, loyi na yena a a tirha eka GDC eGiyani, kutani a sungula ku xanisa nsati wa yena Lindiwe.
- U sungurile ku vuya navusiku swinene, minkarhi yin'wana na ku vuya a a nga ha vuyi.
- Loko Lindiwe a ringeta ku n'wi tsundzuxa a a kariha a n'wi byela na leswaku a a tihlayisele vana hikuva xikolo u n'wi dyondzisile.
- Lindiwe u komberile malume wa Godfrey, ku nga Sambula, leswaku a vulavurisa Godfrey kambe ematshan'weni yo cinca mahanyelo u rhurhile a ya tshama na murhandziwa wa yena Florence Ndlovu eka Siyandhani.
- Tanihileswi Godi na Mafloza a va tirha ehofisini yin'we, va tsandzekile ku tikhoma kufikela laha va nga tolovela ku endla timhaka ta masangu entirhweni.
- Havambirhi va hlongoriwile entirhweni endzhaku ka loko va voniwile nandzu wo tsandzeka ku tikhoma na ku xixima ntirho wa vona
- Mafloza u vile na nkateko wo va munghana wa yena Japisa a n'wi kumela ntirho wa tithenda, leswi endleke leswaku a sungula ku xanisa Godi.
- Godi a a hamba a biwa no rhuketeriwa hi Mafloza na n'wana wa yena Vhelaphi leswi a swi nga humeleli ekaya ka yena na Lindiwe.
- Mafloza na n'wana wa yena Vhelaphi va kale va n'wi tshembisa ku n'wi balesela.
- Godi u ehleketile nsati wa yena Lindiwe loyi a a n'wi xixima kutani a swi vona leswaku swa antswa a tlhelela ekaya a ya kombela ku rivaleriwa.

Leswi hinkwaswo swi tiyisisa xivuriso xa 'Nhompfu a xi nuheti' hikuva loko Godi a a swi tivile leswi nga ta n'wi humelela loko a tshikile nsati a ya tshama eka Siyandhani na Mafloza a a ta va a nga kalangi a swi endlile hikuva a nga ha tiphinangi.

XIMITANTSENGELE– IS Shabangu

2. SWIVUTISO SWA XIMBANGU

SETE YA 1

2.1.Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

‘Hoo, ndzi kume yena yeyeloye ivi a vula ntsena leswaku a wu kona. Ivi loko ndzi vutisisa leswaku u nga va u ye kwihi, o ndzi pitsula a vula leswaku ku wena u ye kwihi a swi nga lavi mina. A vula leswaku ku tiva leswaku a wu kona swi ringene. Hey, munghana, sweswo swi ndzi tseme nhlana ku twa Manana Ndlovu a ndzi hlamurisa xileswiya eka *phone* ya ntirho hikuva njhe a swi ku veki eka xiyimo xo biha he munghana?’

‘A hi swi tshikeni sweswo hi bula hi ku a wu ndzi lavela yini munghana. Yeleyo hi yona mhaka ya nkoka.’ Ku vula Godi a ri karhi a bambatela Maxangu katla.

‘A swi ndzi chuhisile hikuva swilo swo taniya swi paluxa ku tsana ka vurhangeri bya *institution* hikuva ti-*secretary* na ti-*switchboard operator* hi vona xivoni xa khampani kumbe *institution* yin’wana na yin’wana. Mi fanele ku swi tiva...’

‘A hi swi tshike sweswo munghana hi bula hi leti a wu ndzi lavela tona. Kumbe *squeezer* Winnie va nga na rigombo a va lo tlhela va ku mbeya loko u ala ku hlantswa malerhi ...’

‘Kasi a hi swona sweswo munghana. Masiku lama swa antswa, u hungutile ku ndzi tlhandleka voko.’

‘Se a ku ri timhaka muni munghana?’

‘Hileswaku loko ndza ha ku vuya hi le khosweni, ku tile loyi wa jaha ra wena Ganyani.

Se a ...’

‘A a hlamusela hi ku tikeriwa loku va nga na kona tani hi vana. U ri leswi humelelaka endyangwini swa va tshikelela emiehleketweni lero ni swa tidyondzo se swa va tikela hikuva miehleketeto ya vona yi hangalakile.’

2.1.1 Boxa mbangu lowu swimunhuhatwa leswimbirhi swi vulavulaka swi ri eka wona. (1)

2.1.2 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Kun’wana eka tsalwa hi twa Godi a vulavula a ri yexe loko Mafloza a ha n’wi endlela tiya a ku: ‘*Se ndzi ta yi huma njhani hikuva I am happily married!*’ Leswi swi hi kombisa leswaku ...

A a a sungula ku tshika nsati wa yena.

B a a sungula ku venga nsati wa yena.

C a a sungula ku rhandza Mafloza.

D a a sungula ku venga Mafloza.

(1)

- 2.1.3 Handle ka Godi, i vamani van'wana vavanuna VAMBIRHI lava nga tshama va rhandzana na Mafloza kwale tihofisini ta ka GDC? (2)
- 2.1.4 Ku ya hi ntshaho lowu, u nga vula leswaku Godi i munhu wa njhani mayelana na hlamulelo ra yena loko munghana wa yena Maxangu a n'wi nyika switsundzuxo? Boxa mhaka YIN'WE ntsena. (2)
- 2.1.5 Marito ya Maxangu lama nge: '... njhe a swi ku veki eka xiyimo xo biha he munghana?' ya hundzukile ntiyiso hindlela yihi eka vutomi bya Godi? (2)
- 2.1.6 Hi rihi hungunkulu leri mutsari a lavaka ku hundzisela vahlayi rona eka tsalwa leri? (2)
- 2.1.7 Loko Maxangu a ringeta ku sola vulavulelo ra Mafloza, Godi a nga yimi na swona, u ri Maxangu a swi tshika a vulavula leswi a a n'wi lavela swona. Aneka vonelo ra wena ehenhla ka mhaka leyi u kongomisa eka nhlamulo ya Godi. (2)

NA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

- 2.1.8 Malume Sambula u rhambiwele hi mani leswaku a ta eka ndhawu leyi? Boxa na xivangelo xa xirhambo lexi. (2)
- 2.1.9 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumeke eka leswi humeleleke Godi eka tsalwa eri? (2)
- 2.1.10 Xana Lindiwe u lo onha yini lexikulu ku kala nuna wa yena a n'wi nyenya hindlela leyi? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 2.1.11 Hikokwalaho ka yini Lindiwe a yile eka malume Sambula ematshan'weni yo ya eka vatswari va yena ku ya va tivisa hi maxangu lawa a a kombiwa wona hi nuna wa yena Godi? (2)
- 2.1.12 Xana i mani ximunhuhatwankulu eka tsalwa leri? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 2.1.13 Godi u byerile malume wa yena Sambula leswaku a nga ngheneleli eka timhaka ta muti wa yena. Loko Godi a a ri munghana wa wena a wu ta n'wi tsundzuxa yini hiendlelo leri? (1)
- 2.1.14 U vona yi ri mhaka ya kahle leswaku Godi tanihi wanuna loyi a nga na ndyangu a tinghenisa eka timhaka ta vugangu ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[25]

TINHLAMULO

- 2.1.1 Emahlweni ka bangi ya FNB eBendstore. ✓/Emahlweni ka bangi. ✓ (1)
- 2.1.2 A a sungula ku rhandza Mafloza. ✓/C. ✓ (1)

- 2.1.3 Mandla Bamuza.√ Mulungu Pienaar.√ (2)
- 2.1.4 I munhu wo tekela van'wana ehansi, loko Maxangu a ringeta ku n'wi komba ndlela u n'wi byerile hi ta ku biwa hi wansati.√√/A nga yingisi loko a tshinyiwa u papalata mhaka yo vulavula hi Mafloza loyi a nga hlamuleki vanhu hi mfanelo eka riqingho ra le ntirhweni laha yena a nga murhangeri kona.√√ (2)
- 2.1.5 Godi u heleriwile hi ntirho hikokwalaho ka Florence loyi hi ku tsandzeka ku tikhoma a a n'wi sindzisa leswaku va endla timhaka ta masangu entirhweni.√√ (2)
- 2.1.6 I ra leswaku hi nga nyanyuriwi hi swilo swintshwa hi vona onge lesa khale hi nga na swona a swa ha ri leswinene./I ra leswaku hi nga xanisi mindyangu ya hina hikokwalaho ka swigangu hikuva a swi na rirhandzu ra ntiyiso.√√ (2)
- 2.1.7 Godi a a ha nyanyuriwa hi rirhandzu rintshwa leri a a ri nyikiwa hi murhandziwa wa yena Mafloza kutani a swi nga n'wi tsakisi leswaku vanhu va n'wi sola eka maendlelo ya yena./Godi a a nga voni xihoxo eka mahlamulelo ya Mafloza hikuva a a n'wi rhandza ngopfu.√√ (2)
- 2.1.8 U rhambiwile hi Lindiwe.√ Hileswi Godi a a nga ha hlayisi ndyangu wa yena kutani a a lava leswaku Malume Sambula a ta vulavula na yena.√ (2)
- 2.1.9 U ta nyika dyondzo leyi u yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku munhu u fanele ku enerisiwa hi leswi a nga na swona./Ndzi dyondzile leswaku xihlovo xa le mahlwenixi dlayisana torha.√√ (2)
- 2.1.10 A a nga onhanghi nchumu,√ nuna wa yena Godi a a vona a nga ha n'wi fanelangi hikuva yena se a a tikumerile Mafloza wa yena.√ (2)
- 2.1.11 A a chava leswaku hambiloko yena na Godi vo tshika va rivalelanile vatswari va yena a va nge n'wi rivaleli.√√/I ndhavuko wa hina Vatsonga leswaku loko wansati a ri na xiphiso evukatini u fanele a byela maxaka ya nuna wa yena.√√ (2)
- 2.1.12 I Ntsengele Godfrey Kubayi√ hikuva u navela ku tshama na Mafloza vutomi bya yena hinkwabyo kambe wa tsandzeka hikuva Mafloza a n'wi hundzokerile loko a vona a nga ha ri na mali.√ (2)
- 2.1.13 A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku a n'wi hlamula kahle hikuva i munhunkulu /mutswari/ malume naswona u ringeta ku n'wi pfuna leswaku a nga weli ekhombyeni.√ (1)
- 2.1.14 A hi mhaka ya kahle hikuva swi vangela ndyangu wa yena ku xaniseka.√√ (2)

[25]

SETE YA 2

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Ndza n'wi tsundzuka. Luya u nga te i wa le Nkowankowa?' 'Ina! Se leswi u ngo u lo tidzumbela na vafowethu, kasi a wu le ku laveni ka ntirho ka wena Ntsengele? U ta dya vafowethu u tshika ku lava ntirho?'

'Ndza karhi ku vutisela; a ndzi lo tshama hi mavoko ...'

'U ta dya ku vona loko u ri ku tlangeni buti! Mina a ndzi le ku tlangeni. Sweswi a ndzi ri emithinini wa tithendara na Japisa le ka masipala. Shoes loyi wa mukhanselara u hi tshembisile swiyindlwana la ti-F kwala Giyani. Se hi le ku lulamiseni ka ...'

'Praise God! God is good!'

'Xuu, u ri praise God, kasi yo va thenda ya wena? U nga kali u nyanyuka nakan'we hikuva i thenda ya mina na Japisa leyi!'

'Hambi yi nga ri ya mina, a ndzi ri na mina ndzi ta vuyeriwa loko u yi kumile? Ndzi bye, se u yi kume njhani phela Mafloza?' Ku vutisa Godi a ri karhi a hlekelela.

'Ndzi pfule mahlo hi Japisa a ku ndzi fanele ku swi tlharihela ndzi tirhisa matimba ya mina ya ntumbuluko, otherwise ndzi ta dya ku vona loko vanhwana swi ri karhi ku chefulela timali hina ha ha rivata hi ku nyanga vamahlalela.'

'Heyi, u tirhile swinene, nkatanga. Hakunene Xikwembu xi kahle! Hi ta wisa ku langutana hi matihlo loko ri xile.'

'Na sweswi va ri hi fanele ku ya eTzaneen ekhosweni ya masiku mambirhi. Hi ta vuya hi ...' Hiloko riqingo leriya ri tsemeka Mafloza a nga si boxa leswaku va ta vuya rini ekhosweni leyi ya masiku mambirhi.

- 2.2.1 Loko Mafloza a heta ku veka riqingho ehansi hi twa Godi a ya emahlweni a vulavula, boxa vito ra loyi a a vulavula na yena na ndhawu leyi a va vulavula va ri eka yona. (2)
- 2.2.2 Hi xihi xivangelo xo va Godi a akerile Mafloza yindlu a tlhela a n'wi hlayisa? (1)
- 2.2.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Xivangelo xo va Godi a nga ha tirhi hileswi ...
- A a a humile penceni.
- B a a vabya.
- C a a tlhelerile exikolweni.
- D a a hlongoriwile entirhweni. (1)
- 2.2.4 Hi kwihi ku hambana loku nga kona hi tlhelo ra xiyimo xa vutomi exikarhi ka Godi na loyi u

- n'wi boxeke eka 2.1 laha henhla? (2)
- 2.2.5 Ntlimbo i ku tikeriwa loku swimunhuhatwa swi hlanganaka nakona eka tsalwa, swi nga va swi lo tivangela kumbe swi vangeriwile hi swimunhuhatwa swin'wana. Xana Lindiwe, nsati wa Godi, a a ri na muxaka muni wa ntlimbo? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 2.2.6 Rirhandzu ra mali ri nga endlisa munhu swilo swo ka swi nga fanelangi. Seketela mhaka leyi u kongomisa eka leswi Mafloza a kumiseke xiswona ntirho wa tithendara. (1)
- 2.2.7 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumeke hi ku cinca ka hanyelo ra Mafloza ehenhla ka Godi loko se a kumile ntirho wa tithendara? (2)
- 2.2.8 Kun'wana etsalweni Japisa u pfunile munghana wa yena Mafloza leswaku a kuma tithendara. Xana i mhaka ya kahle leyi a yi endleke ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

NA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Yoo, mama wa ndzi vavisa!' Ku cema Godi bya nkenya lowu mukuriweke timbambu leti hi riboko. A keta tano a ri karhi a tisula ngati leyi a yo nsee, etihlweni.

'Mama?' Ku vutisa Mafloza hi ku n'wi zenyela a ri karhi a tikhome masenge no n'wi tshunelela laha a a wele kona loko a n'wi koke hi mpama. 'Ndzi mana wa wena mina loko u ndzi vona ndzi te tani? Hii, ndzi mama wa wena mina? U ndzi vona ndzi ambale xibelana na madeha ya le ka Makosha mina kwala?'

'Kasi masiku lawa swi lo yini ka mama u ngo ndzi xanisa hindlela leyi?'

'A wu si xaniseka ka ha ri mpundzu! Futhi u nga ndzi hlanyeli u ndzi vula mana wa wena! Ndzi pfa eNkowankowa mehe buti!' A gimeta a ri karhi a n'wi bela *backside* loko a hundzuluka.

'Kasi swi lo yini ku vulavurisa sweswo ka mama ongeti wo vulavula na xiyembamugodi xa la kaya?'

'Kasi kona a wu xiyembamugodi wena? U xiyembamugodi na sweswi!'

'Mara Florence u nga ndzi vula njhani xiyembamugodi ndzi ri karhi ndzi ku kuhe hindlela leyi?' Ku vula Godi hi ntshiva a ri karhi a tlakuka sofeni laha a a te khuvaxaxaa, kona.

'U na ntshivanyana! U kuha mani? U nga ndzi hlanyeli mina!'

'Kasi a hi mina ndzi nga ku akela dyiyindlu ledyi? Kasi a hi'

'U ri yini?' A ri karhi a n'wi dlokonyotela matihlo hi tintiho. 'Dyi tsuvule u famba na dyona loko ku ake wena! Dyi tsuvule u famba na dyona loko u swi lava! Famba na dyona!

- 2.2.9 Boxa leswi a swi endla Mafloza a xanisa Godi. (2)

- 2.2.10 Vana va Godi va humelerile hi tlhelo ra swa mintirho hambiloko tata wa vona a nga vangi na xiave eku va kuriseni. Hlawula un'we eka vona u seketela mhaka leyi. (2)
- 2.2.11 Xana fambelo ra Mafloza lero hundzuluka a ndzuluta xisuti ri hi kombisa yini eka ntshaho lowu nga laha henhla? (2)
- 2.2.12 Hikokwalaho ka yini Godi a sukile ekaya ka yena a ya tshama ekaya ka Mfloza ku ri laswaku a a nga ri na xiphiqo xo n'wi vona hikuva a va tirha swin'we eka GDC? (2)
- 2.2.13 Mutsari u va lemukisa yini vavanuna lava nga na mindyangu hi ku xaniseka ka Godi eka tsalwa leri? (2)
- 2.2.14 Loko a wu ri un'wana wa lava nga ringeta ku tshinya Godi loko a rhandzana na Mafloza kambe a nga yingiseli, a wu ta titwa njhani loko se u n'wi vona (Godi) a xaniseka? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[25]

TINHLAMULO

- 2.2.1 A a vulavula na munghana wa yena Maxangu./A a vulavula na Maxangu,√ a va ri eka Mabunda *Complex* ebucharini.√ (2)
- 2.2.2 Hileswi a a tiva leswaku va na n'wana swin'we, ku nga Masesi kutani a a lava ku n'wi vona a hlayisekile./Hileswi a a rhandza Mafloza hi mbilu ya yena hinkwayo.√ (1)
- 2.2.3 a a hlongoriwile entirhweni./D.√ (1)
- 2.2.4 Maxangu a a tirha kasi Godi a a nga ha tirhi.√√ (2)
- 2.2.5 A a ri na ntlimbo wa le handle.√ U vangeriwile wona hi God loyi a nga rhandzana na Mafloza kutani a hetelela a n'wi siya a sala a tikurisela vana a ri yexe.√ (2)
- 2.2.6 Hikwalaho ko rhandza mali, Mafloza u endlile vuxaka na vavanuna vo hambanahambana kasi entiyisweni a a nga va rhandzi.√ (1)
- 2.2.7 U ta nyika dyondzo leyi u yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku ku tshemba munhu swi tlula hi ku tshemba ribye./Ndzi dyondzile leswaku van'wana va teka mali yi ri na nkoka swinene ku tlula vutomi bya munhu.√√ (2)
- 2.2.8 U ta nyika vonelo ra wena. Xikombiso: I mhaka ya kahle hikuva munghana wa ntiyiso a nge n'wi tshiki munghana wa yena a xaniseka.√√

KUMBE

- A hi mhaka ya kahle hikuva ku va Japisa a kumerile Mafloza ntirho swi endlile leswaku a sungula ku xanisa Godi.√√ (2)
- 2.2.9 A ku ri leswi Godi a a nga ha ri na mali kutani Mafloza a a n'wi vona a nga ha ri na mpfuno wa nchumu.√√ (2)
- 2.2.10 Ganyani√ a a ri muinjhiniyere.√/Sorota√ a a ri gqweta.√/Wisani√ a a ri *social worker*.√ (Nyika nhlamulo yin'we ntsena.) (2)

- 2.2.11 Ri hi kombisa leswaku a a kholela Godi hikwalaho ka xiyimo xa le henhla lexi yena (Mafloza) se a a ri eka xona.√√ (2)
- 2.2.12 Hileswi hanyelo ra yena se a ri cincile hindlela yo ka yi nga amukeleki kutani nsati wa yena Lindiwe a a tshamela ku n'wi tengisa hi ku cinca loku, leswi endle leswaku a rhurha.√√ (2)
- 2.2.13 U va lemukisa hi khombo/vubihi lebyi nga vangiwaka hi vavasati lava rhandzaka vanuna va vanhu ntsena loko va ri na mali.√√ (2)
- 2.2.14 U ta nyika matitwelo ya wena. Xikombiso: Mbilu ya mina a yi ta vava hikuva loko a a ndzi yingiserile a a nga ta kala a xaniseka. (2)

[25]

SETE YA 3

3.2 Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

'Ndza khensa swinene loko mi ri karhi ku hlanganisa tinhloko ku ringeta ku antswisa xiyimo. Mi ngo yisa emahlweni hikuva ku hava ku biha ni kun'we.' Ku vula yena Sambula a ri karhi a kombisa ku khumbeka lokukulu.

'Kutani xa vumbirhi ni xa vunharhu hi ku landzelelana vananga, i ku va mi rhandzana tanihi vamakwenu mi tlhela mi tikarhata eka xin'wana na xin'wana lexi mi xi endlaka. Xa vumune xi tlhela xi va xa nkoka, i ku tikhoma. Ku tikhoma hikuva hambiloko munhu a nga va na hinkwaswo swa misava leyi, kambe loko a tsandzeka ku tikhoma; munhu yoloye a nga nchumu. U fana ni munyu lowu nga huma moya hikuva a wa ha swi koti ku lunga. Kutani sweswi wena Ganyani u endlaka lembe ro hetelela ra vunjhiniyere, famba u ya khoma swi tiya n'wananga leswaku u pasa, ivi u vuya hi ta khomisana hi pfuneta vamakwenu. Ndzi ta hela kwala vana vanga. Kumbe kokwa wa n'wina a nga va a ri na mambirhi yo mi tshweta tindleve.'

Kutani Sambula a rhanga hi ku basisa rito a ku: 'Ku hava marito yo tlula wolawo ntukulu. Xi bele etindleveni naswona ndza swi tiva leswaku mbewu leyi mi yi byalaka hi masiku ni masiku, yi wela emisaveni leyinene: yi ta baleka, yi kula, ivi yi tswala mihandzu hikuva vana lava, Xikwembu xi va tlharihisile hi ku va komba hangayivona leyi va yi vonaka va ha ri ticece. A ndzi na yo tala. Mina ndzo khensa loko wena ntukulu u kotile ku pfuna loyi Wisani hikuva xiyimo lexi, a xi n'wi tshikelele ngopfu.'

- 2.3.1 Xana Godi a a ri kwihi ku kala Lindiwe a tshinya vana va majaha a ri wansati? (1)
- 2.3.2 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Exikarhi ka vana lava Lindiwe na Sambula va vulavulaka na vona, hi vahi vambirhi lava nga tshama va endzela tata wa vona Godfrey eka GDC kutani va fika va ttherisiwa hi Mafloza? (1)
- A Ganyani na Sorota.
- B Ganyani na Wisani.
- C Sorota na Wisani.
- D Wisani na Masesi.
- 2.3.3 Boxa mhaka leyi hlamariseke ntshungu hinkwawo hi siku ra nkhuvo wo khensiwa ka Lindiwe hi vana va yena. (2)
- 2.3.4 Hi kwihi ku hambana loku nga kona hi tlhelo ra ntirho wa Lindiwe loko a ha tshama na nuna wa yena na loko nuna wa yena a ta tlhelela ekaya ka yena a ya kombela ku rivaleriwa? (2)

- 2.3.5 Sambula i malume wa Godi kambe u ringetile hi tindlela hinkwato ku seketela Lindiwe hambiloko ntukulu wa yena Godi a nga ha tshami na yena. Xana xivangelo ku nga va ku ri yini? (2)
- 2.3.6 Kun'wana eka tsalwa hi twa Lindiwe a byela vana va yena leswaku va fanele ku xixima mutswari wa vona hambiloko xiyimo xo va njhani kumbe njhani. Xana vulavulelo leri ra Lindiwe ri kombisa yini? (1)
- 2.3.7 Xana mutsari u hi lemukisa yini eka tsalwa leri mayelana na swiendlo swa Godi? (2)
- 2.3.8 Kun'wana etsalweni vana va Lindiwe va n'wi endlerile nkhuvo wo n'wi khensa ku va a va kurisile. Xana u vona yi ri mhaka ya kahle ku va va n'wi khensile ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

NA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

'Endzhaku ka tin'hwetini tinharhu, Mafloza u vuyile elivhini yo bebula, a fika a yisa ntirho wo tsalela nuna wa yena emahlweni. Swilo swi khuluka bya Ritavi loko timpfula ti nile kahle hi ku enerisa.

Ni le kaya swilo a swi khuluka na kona. Masesi na xona a xi ri karhi xi kula. Na yena Godi 'tata' wa xona a a tikhata hi masiku ku xi hlayisa hi mfanelo ni vamakwavo va xona Vhelaphi na Miyelani.

Kute eka rin'wana ra masiku, ku ku duu, kwale ka GDC, ku twala leswaku Godi na Mafloza va kumetiwele va ri karhi va endla swo ka swi nga tivikani ehofisini.

Hiloko vurhangeri byi namba byi va yimisa entirhweni ku kondza va ya yima emahlweni ka ntshamo wo tshinya. Kunene nkarhi wa ntshamo wu fikile, ivi havumbirhi va kumeka va ri ni nandzu. Xigwevo xa kona ku va ku ri ku hlongoriwa ni ku lahlekeriwa hi mipfuno kumbe ku vuyeriwa hinkwako. Godi ni movha lowuntshwa lowu a va ha ku n'wi nyika wona, wu va wu lovile. Hi ri u lo huma a te tani hikuva malinyana ya mudende leyi a a yi hlengelletile yi dyiwe hi mali leyi a a yi lombile yo aka dyimbindzimbindi dya Mafloza.

Mbuyangwana!

Van'wana va yima hi lomu tikhoneni byi ri vuheveheve. Van'wana va va twela vusiwana. Van'wana va va sapatela va ku hambi kona!

Mbuyangwana ku vava ka swona!

Swa ka GDC swi va swi tsandzise xisweswo. GDC va hamba va yi komba kunene hi rintirho va ku mina na wena a hi tirha lahaya!

- 2.3.9 Exikarhi ka Mafloza na Godi, i mani loyi a nga kondletela timhaka ta rirhandzu ra vona? (1)
- 2.3.10 Xana tata wa Masesi wa xiviri i mani naswona a a tirhela kwihi loko Mafloza a sala a rhandzana na Godi? (2)
- 2.3.11 Ku yingisa swi tlula magandzelo. Kombisa hilaha Godi a honiseke hakona ku yingisa switsundzuxo swa malume wa yena Sambula ku kondza a ya wela ekhombyeni. (3)
- 2.3.12 Loko Mafloza a ta va a kumile ntirho wa tithendara, Godi a a tsakile. Xana xivangelo xa ku tsaka loku a ku ri xihhi? (2)
- 2.3.13 Xana leswi endlweke hi Mafloza swo xanisa Godi loko a heleriwile hi ntirho swa humelela evuton'wini bya masiku hinkwawo ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 2.3.14 Loko Lindiwe a a ri makwenu, a wu ta titwa njhani loko a nyika nuna wa yena xikhiya xa movha lowu a a xaveriwile hi vana va yena? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[25]

TINHLAMULO

- 2.3.1 A a ri eka Siyandhani ekaya ka Mafloza./A a ri ekaya ka Mafloza.✓ (1)
- 2.3.2 Sorota na Wisani./C.✓ (1)
- 2.3.3 I ku va Lindiwe a komberile leswaku nyiko ya movha lowu vana va yena a va n'wi xaverile yi amukeriwa hi nuna wa yena Ntsengele Godfrey Kubayi, loyi a nga n'wi siya a sala a kurisa vana a ri yexe.✓✓ (2)
- 2.3.4 Loko a ha tshama na nuna wa yena a a ri mudyondzisi kambe loko nuna wa yena a tlhelela ekaya ku ya kombela ku rivaleriwa se a a ri dokodela.✓✓ (2)
- 2.3.5 Hileswi a nga n'wingi wa yena kutani swi fanerile leswaku hambiloko ntukulu wa yena a nga ha n'wi rhandzi yena tanihi mutswari a n'wi seketela leswaku vatukulu va yena va ta kota ku hlayiseka./Hileswi vuxaka lebyi nga kona exikarhi ka yena na Lindiwe byi nga ta tshama byi ri kona hambiloko Godi a nga ha n'wi rhandzi kutani a a fanerile leswaku a n'wi seketela.✓✓ (2)
- 2.3.6 Ri kombisa leswaku a a xixima nuna wa yena.✓ (1)
- 2.3.7 U hi lemukisa hi ku xaniseka loku vavanuna va nga hlanganaka na kona loko va sukela mindyangu hikokwalaho ka vugangu.✓✓ (2)
- 2.3.8 U ta nyika vonelo ra wena. Xikombiso: I mhaka ya kahle hikuva swi komba leswaku va swi vona leswaku leswi mana wa vona a swi endleke evuton'wini bya vona i swa nkoka.✓✓ (2)
- 2.3.9 I Mafloza.✓ (1)
- 2.3.10 I Mandla Bamuza./I Mandla.✓ A a tirhela eMhala.✓ (2)
- 2.3.11 Loko malume wa yena Sambula a ringetile ku n'wi tsundzuxa leswaku a tshika ku

xanisa ndyangu wa yena, Godi a nga yingisangi kambe u rhurhile a ya tshama na Mafloza eka Siyandhani loyi loko Godi se a hlongoriwile entirhweni a nga sungula ku n'wi xanisa.✓✓✓ (3)

2.3.12 Hileswi a a n'wi teka tanihi nsati wa yena kutani leswi havambirhi a va xaniseka hikokwalaho ko hlongoriwa entirhweni, a a ehleketa leswaku ku xaniseka ka vona ku ta va ku fikile emakumu hikuva Mafloza u ta swi kota ku hlayisa ndyangu hinkwawo.✓✓ (2)

2.3.13 Swa humelela hikuva va tele vavasati lava rhandzaka vavanuna loko va ri na mali kambe loko yi herile va va xanisa.✓✓ (2)

2.3.14 U ta nyika matitwelo ya wena. Xikombiso: A ndzi ta tsaka hikuva a a ta va a kombisa leswaku u xixima nuna wa yena handle ka swipimelo.✓✓

KUMBE

A ndzi ta khunguvanyeka hikuva u xanisekile a hlayisa vana a ri yexe kambe loko se a fanerile ku tiphina u pfumela ku tiphina swin'we na Godi loyi a nga n'wi siya a sala a tikurisela vana a ri yexe.✓✓

(2)
[25]

SETE YA 4

2.4 Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

'Hi yena Mafloza yeloye'

'Hoo, ndzi kume yena yeyeloye ivi a vula ntsena leswaku a wu kona. Ivi loko ndzi vutisisa leswaku u nga va u ye kwihi, o ndzi pitsula a vula leswaku ku wena u ye kwihi a swi nga lavi mina. A vula leswaku ku tiva leswaku a wu kona swi ringene. Hey, munghana, sweswo swi ndzi tseme nhlana ku twa Manana Ndlovu a ndzi hlamurisa xileswiya eka phone ya ntirho hikuva njhe a swi ku veki eka xiyimo xo biha sweswiya he munghana?'

'A hi swi tshikeni sweswo hi bula hi ku a wu ndzi lavela yini munghana. Yeleyo hi yona mhaka ya nkoka.' Ku vula Godi a ri karhi a bambatela Maxangu katla.

'A swi ndzi chuhisile hikuva swilo swo taniya swi paluxa ku tsana ka vurhangeri bya institution hikuva ti-secretary na ti-switchboard operator hi vona xivoni xa khampani kumbe institution yin'wana na yin'wana. Mi fanele ku swi tiva...'

'A hi swi tshike sweswo munghana hi bula hi leti a wu ndzi lavela tona. Kumbe squeezer Winnie va nga na rigombo a va lo tlhela va ku mbeya loko u ala ku hlantswa malerhi ...'

'Kasi a hi swona sweswo munghana. Masiku lama swa antswa, u hungutile ku ndzi tlhandleka voko.'

'Se a ku ri timhaka muni munghana?'

'Hileswaku loko ndza ha ku vuya hi le khosweni, ku tile loyi wa jaha ra wena Ganyani. Se a ...

'A a hlamusela hi ku tikeriwa loku va nga na kona tanihi vana. U ri leswi humelelaka endyangwini swa va tshikelela emiehleketweni lero na swa tidyondzo se swa va tikela hikuva miehleketi ya vona yi hangalakile.'

'Kahlekahle u ri u karhata hi yini hikuva mali ya res na tuition ndza va hakelela, se u ri u karhatiwa hi yini?'

2.4.1	Xana vito rin'wana ra Ganyani hi rihi?	(1)
2.4.2	Mafloza i wa ka mani?	(1)
2.4.3	Boxa mbangu lowu swimunhuhatwa leswimbirhi swi vulavulaka swi ri eka wona.	(1)
2.4.4	Handle ka Godi, i vamani van'wana vavanuna VAMBIRHI lava nga tshama va rhandzana na Mafloza kwale tihofisini ta ka GDC?	(2)
2.4.5	Hi rihi hungunkulu leri mutsari a lavaka ku hundzisela vahlayi rona eka tsalwa leri?	(2)
2.4.6	Marito ya Maxangu lama nge: '... njhe a swi ku veki eka xiyimo xo biha he	

- munghana?' ya hundzukile ntiyiso hindlela yihi eka vutomi bya Godi? (2)
- 2.4.7 Loko Maxangu a ringeta ku sola vulavulelo ra Mafloza, Godi a nga yimi na swona, u ri Maxangu a swi tshika, a vulavula leswi a a n'wi lavela swona. U vona onge xivangelo xa vulavulelo leri ra Godi hi xihi? (2)
- 2.4.8 Ku ya hi ntshaho lowu, u nga vula leswaku Godi i munhu wa njhani mayelana na hlamulelo ra yena loko munghana wa yena Maxangu a n'wi nyika switsundzuxo? Boxa mhaka YIN'WE ntsena u tlhela u yi seketela. (2)

NA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

'Se mina ndzi to sarisa xisweswi ndzi ri ndzexe ndzi ...'Kasi a mi la ku swi endlisa ku yini? A ndzi ri kaya mi na rona? A swi lavi ku vutisa sweswo!'

Hi ku vona leswaku xiyimo xi bihile, Godi u lo timiyelela ivi a huma lahaya ndlwini a ya tshama le handle ehansi ka murhi, a ringeta ku twisisa leswaku ku nga va ku humelela yini leswi endlaka leswaku ku pfumaleka kurhula emutini. Kambe a tsandzeka ku kuma nhlamulo, ivi a tshama kwalahaya murhini a ku whii, swa ntswele ya homu leyi dlayeriweke rhole ra yona hi swivandzana.

Loko Mafloza na vana va hetile ku longwa, va huma va ya nghena emovheni. Va famba. Godi a sala a te khekhexwaa, kwalahaya murhini.

Kunene loko va fikile eNkowanowa, Mafloza na vama kwavo va gingiriteka ku lulamisa swa ... Kutani hi siku ro lahla, Mafloza u hlanganile na Mandla loyi a va hambanile nkarhi wo leha swinene. Kutani loko swa ... swi herile, va ya tshama endzeni ka movha wa Mandla leswaku va kota ku xewetana swa hombe.

'Ee, Florence, ku humelela yini? Hi wena munhu loyi, kumbe ndzo lorha?' Ku vula Mandla a ri karhi a hlekelela.

Se ku nyamalala kwale Bush mi kala mi hi endlisa swihoxo a swi lo yini ka Bamuza?'

'I swihoxo swa yini? Kasi a wu si swi tshika swo tshamela ku gungula? Se vanhu va na...'

'Ndzo vula hi ku n'wana a kula ku fika la a nga kona a nga tivi tata wa yena wa ngati? Swa...'

'Sweswo hi leswi vutomi byi nga xiswona. ...'

'Ooh, xi kona? Ndzi vone xin'wana xinhwanyetana xo va na gelevendze...

- 2.4.9 Xana xinhwanyetana lexi ku vuriwaka leswaku xi na gelevendze i mani naswona se a xi endla giredi yihi? (2)

- 2.4.10 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Kun'wana eka tsalwa ku vuriwa leswaku Mafloza na vana va yile enkosini hi movha. Movha wa kona wu hi paluxela leswaku Mafloza a a ri munhu loyi ...
A a ri ku xanisekeni.
B a a ri na swa yena.
C a a hanya hi ku kombela.
D a a nga ri na mali yo tala. (1)
- 2.4.11 Kun'wana eka tsalwa Mafloza a byerile Mandla leswaku u lo tibebula. Xana a a hlamusela yini hi mhaka leyi? (2)
- 2.4.12 Mafloza u ri: 'Se ku nyamalala kwale Bush mi kala mi hi endlisa swihoxo a swi lo yini ka Bamuza?' Xana Mafloza a a vula yini hi marito lawa? (2)
- 2.4.13 Muluthanyi i ximunhuhatwa lexi vangaka ku holova/dzolonga exikarhi ka swimunhuhatwa swin'wana eka tsalwa. Xana i mani a endlaka leswaku Godi na Mafloza va holova etsalweni leri? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 2.4.14 A wu ta titwisa ku yini loko a ku ri wena u siyiweke hi nuna kumbe nsati wa wena, a ya enkosini wa mana wa yena na vana ntsena? Seketela nhlamulo ya wena. (1)
- 2.4.15 Ku na laha Mafloza a nyikeke Mandla nomboro ya yena ya riqingho leswaku a ta n'wi fonela. U nga vula yini hi mhaka leyi? (2)
- [25]

TINHLAMULO

- 2.4.1 I Isaac.✓ (1)
- 2.4.2 I wa ka Ndlovu.✓ (1)
- 2.4.3 A swi ri emahlweni ka bangi ya FNB eBendstore./Emahlweni ka bangi.✓ (1)
- 2.4.4 Mulungu Pienaar.✓ na Mandla Bamuza.✓ (2)
- 2.4.5 I ra leswaku hi nga nyanyuriwi hi swilo swintshwa hi vona onge leswa khale hi nga na swona a swa ha ri leswinene./I ra leswaku hi nga xanisi mindyangu ya hina hikokwalaho ka swigangu hikuva a swi na rirhandzu ra ntiyiso.✓✓ (2)
- 2.4.6 Ya hundzukile ntiyiso hikuva Godi u heleriwile hi ntirho hikokwalaho ka Florence loyi hi ku tsandzeka ku tikhoma a a n'wi sindzisa leswaku va endla timhaka ta masangu entirhweni.✓✓ (2)

- 2.4.7 Hileswi Godi a a ha nyanyuriwa hi rirhandzu rintshwa leri a a ri nyikiwa hi murhandziwa wa yena Mafloza kutani a swi nga n'wi tsakisi leswaku vanhu va n'wi sola eka maendlelo ya yena./Hileswi Godi a a nga voni xihoxo eka mahlamulelo ya Mafloza hikuva a a n'wi rhandza ngopfu.√√ (2)
- 2.4.8 Godi i munhu wo tekela van'wana ehansi hikuva loko Maxangu a ringeta ku n'wi komba ndlela u n'wi byela hi ta ku biwa hi wansati./Godi i munhu wo ka a nga yingisi loko a tshinyiwa u papalata mhaka yo vulavula hi Mafloza loyi a nga hlamuleki vanhu hi mfanelo eka riqingho ra le ntirhweni laha yena a nga murhangeri kona.√√ (2)
- 2.4.9 I Masesi,√ a a endla Giredi ya 12.√ (2)
- 2.4.10 a a ri na swa yena./B.√ (1)
- 2.4.11 A a hlamusela leswaku Masesi u fana na Mandla swinene, a endlela ku n'wi khorwisa leswaku i n'wana wa yena wa xiviri.√√ (2)
- 2.4.12 A a vula leswaku ku nyamalala ka Mandla ku n'wi endlile leswaku a sala a rhandzana na Godi loyi se a a tshama na yena.√√ (2)
- 2.4.13 I Mandla Bamuza,√ loko Mafloza a n'wi tivisile tanihi tata wa Masesi loyi Godi a a tiva a ri n'wana wa yena, swi endlile leswaku Godi na Mafloza va holova va tlhela va hambana kuve Godi a a tiyimiserile ku tshama na Mafloza vutomi bya yena hinkwabyo.√ (2)
- 2.4.14 U ta nyika matitwelo ya wena. Xikombiso: A swi ta ndzi vilerisa hikuva a swi ta va swi vula leswaku a ndza ha ri na nkoka eka yena kutani u lava leswaku vana na vanhu van'wana va swi vona leswaku a ndzi munhu wa nchumu.√ (1)
- 2.4.15 Ndzi nga vula leswaku Mafloza u endlile kahle, tanihi tata wa n'wana a swi boha leswaku Mandla a va na tinomboro ta Mafloza a ta kota ku endla timfanelo ta vutswari eka n'wana wa yena Masesi.√√

KUMBE

Ndzi nga vula leswaku Mafloza a nga endlangi kahle, a swi kombi ku xixima hikuva se a a tshama na Godi tanihi nuna wa yena.√√ (2)

[25]

XITANDZHAKU XA A: RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA XITSALWANA XA NOVHELE: [TIMARAKA TA 25]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka b' nga fikelelangi
'UNDZENI	12-15	9-11	6-8	4-5	0-3
Ihlamuselo ya nhlokomhaka. Ihlamuselo ya vuenti bya mavonelo, vumbhoni na matwisiselo ya itshuriwa. 'IMARAKA TA 15	-Mahlamulelo yo hlawuleka: 14-15 -Mahlamulelo ya xiyimo xa le henhla: 12-13 -Nhlamuselo ya nhlokomhaka hi vuenti. -Mavonelo yo thonthla yo hambanahambana; ya seketeriwa hi ku hetiseka hi xitshuriwa. -Matwisiselo ya xiyimo xa le henhla ya muxaka wa tsalwa na xitshuriwa.	-Ku kombisa ku twisisa no hlamusela nhlokomhaka hi ndlela leyinene. -Mahlamulelo ya vuxokoxoko ya le xikarhi. -Mavonelo laya twalaka ya nyikiwile, kambe ya nga ri hinkwawo lawa ya seketeriweke hi ndlela leyi languteriweke. -Ku na vumbhoni bya ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Nhlamuselo yo antswa ya nhlokomhaka; kambe a hi swiyenge hinkwaswo leswi hlamuseriweke hi vuenti. -Tinhlamuselo tin'wana letinene ti seketela nhlokomhaka. -Mavonelo man'wana ya seketeriweke, kambe a hi nkarhi hinkwawo laha vumbhoni byi tshembisaka. -Matwisiselo ya le xikarhi ya muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Mpfumaleko wa matwisiselo ya nhlokomhaka. -Mpfumaleko wa tinhlamuselo leti seketelaka nhlokomhaka. -Mavonelo matsongo ngopfu lama faneleke. -Nkayivelo wa ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Mpfumaleko wa matwisiselo ya nhlokomhaka. -Maringetelo yo tsana y hlamula xivutiso. -Mavonelo a ya tshembisi. -Mudyondzi u pfumala ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.
'IVUMBeko NA RIRIMI	8-10	6-7	4-5	2-3	0-1
'Xivumbeko, nkholuko wunene na andlalelo. Ririmi, thoni na xitayili leswi tirhisiweke eka itsalwana. 'IMARAKA TA 10	-Xivumbeko xa nkhaqato -Manghenelo na mahetelelo yo hlawuleka. -Mavonelo ya tumbuluxiwele no andlariwa hi mfanelo. -Ririmi, thoni na xitayili leswi twisisekaka, swo nyanyula no pfumala swihoxo.	-Xivumbeko lexi faneleke na nkholukelano lowunene wa mavonelo. -Manghenelo, mahetelelo na tindzimana letin'wana swi na nkholukelano lowunene. -Nandzelelano lowunene wa mavonelo. -Ririmi, thoni na xitayili swi tala ku va swi lulamile.	-Ku na vumbhoni byin'wana byo kombisa xivumbeko. -Ku na nandzelelano na nkholukelano kambe swi na swihoxo. -Swihoxo swa ririmi a swi talangi; thoni na xitaliyi swi tala ku va leswi faneleke. -Mavumbelo ya tindzimana hi xitalo ya lulamile.	-Xivumbeko xi komba nkunguhato lowu hoxekeke. -Mavonelo a ya na nkholukelano lowu faneleke. -Ku na vumbhoni bya swihoxo swa matirhiselo ya ririmi. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki. -Mavumbelo ya tindzimana ya hoxekile.	-Mpfumaleka wa xivumbeko lexi kunguhatiweke wu kavanyeta nkholukelano wa mavonelo. -Swihoxo swo tala ngo swa ririmi na xitayili swi endla leswaku xitsariwa lexi xi nga amukeleki. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki. -Mavumbelo yo hoxeka ya tindzimana.
MAVELO YA 'IMARAKA	20-25	15-19	10-14	5-9	0-4

eduresourceza.com

The Mind the Gap study guide series

This publication is not for sale.

© Copyright Department of Basic Education
www.education.gov.za

Call Centre 0800 202 993

Xitsonga- Matsalwa-Xiletelo xa Novhele ya: Ximitantsengele-Giredi ya 12- **ISBN 978-1-4315-3404-3**

